

הפקעת הריבונות המדינית על פלשתינ מידי הפלשתינאים על-ידי ממשלות ערב, בתקופת "מלחמת העצמאות" (1947—1949) ועמדת ההנהגה המדינית של התנועה הציונית ושל ישראל כלפי תופעה זו.

הקדמה

בספרו 'חקאאק ען קציית פלשתינ' (האמת בפרשת פלשתינ), מביע המופתי הירושלמי חאג' אמין אל חוסייני, מחאה חריפה על פלישת צבאות ערב לפלשתינ בשנת 1948, תוך ביקורת חריפה על ועידת הליגה הערבית בעאלה, באוקטובר 1947, בה החליטו על פלישה זו. ביקורת זו נראית תמוהה, שהרי פלישה זו נעשתה, לכאורה, כדי להכחיד את המדינה היהודית הצעירה ולהקים מדינה ערבית פלשתינאית עצמאית. ולצורך זה הרי אמור היה להתקיים שיתוף בין האינטרסים של מדינות ערב ובין ההנהגה הפלשתינאית.

אולם העיון בהחלטות המועצות והוועדות השונות של הליגה הערבית ושל ראשי מדינות ערב בשנים 1946—1948 מוכיח, שאכן יש ממש בטענתו של המופתי. דומה, כי אף ניתן להרחיב את הטענה ולבססה, ואולי יש בה משום הסבר חלקי לסיבות ולמניעים שעמדו מאחורי האירועים שהתרחשו בצד הערבי בתקופת מלחמת העצמאות.

במארס 1945 הוקמה הליגה הערבית. ממועד זה ועד סוף ספטמבר 1947 צידדו ממשלות ערב ברעיון של מתן עצמאות מדינית למדינת פלשתינ ערבית. אולם החל בסתיו 1947 נסתמנה תופעה של הפקעת הטיפול המעשי בבעיית פלשתינ מידי פלשתינאים. הפקעה זו נעשתה במודע על ידי מדינות הליגה הערבית. עיקרה של ההפקעה התבטא במניעת ערביי פלשתינ ונכבדיהם מלכונן מיסד מדיני ריבוני כלשהו. שינוי העמדה מצד ממשלות ערב החל, ככל הנראה, באוקטובר 1947. ועל תהליך ההפקעה הוטבעה הגושפנקה המדינית המובהקת הפומבית בקונגרס יריחו ב-1 בדצמבר 1948, בו ביקשו נכבדי הגדה המערבית של פלשתינ מהמלך עבדאללה שיספח את ארץ-ישראל המערבית אל מדינתו ההאשמית.

כדי להיווכח בתהליך ההפקעה נעקוב להלן אחר ההחלטות החשובות ביותר של מוסדות הליגה הערבית באותה תקופה, תוך השוואת ההחלטות למעשים שהתרחשו בפועל.

א. הטיפול של רעיון פלשתינ העצמאית (מארכ 1945 — ספטמבר 1947)
לאמנת היסוד של הליגה הערבית, שנחתמה ב-23 במארס 1945, צורף נוסף

בעניין פלשתין בזו הלשון: "מאז סוף המלחמה הגדולה הקודמת, נשתחררה פלשתין מן השלטון העותומני, כשאר הארצות הערביות שהופרדו מהממלכה העותומנית. פלשתין נעשתה עצמאית ואינה שייכת לכל מדינה אחרת. חוזה לוזאן קבע, כי שלטונה יינתן בידי בעלי הדבר. ואף כי לא ניתן לה לכלול את ענייניה, לא קבעה אמנת חבר הלאומים בשנת 1919 את משטרה, אלא על בסיס ההכרה בעצמאותה. מבחינה חוקית אין להטיל ספק בקיומה ובעצמאותה הבין-לאומיים, כשם שאין להטיל ספק בעצמאותן של שאר הארצות הערביות. אם מסיבות שאינן תלויות בה, לא יכלה עצמאותה לבוא לידי גילוי חיצוני, הרי עובדה זו אין בה כדי למנוע את השתתפותה של פלשתין בפעולות מועצת הליגה הערבית.

"על כן סבורות המדינות החותמות על אמנת הליגה הערבית, כי בשום לב לתנאים המיוחדים של פלשתין, ועד שתהנה מעצמאות בפועל, על מועצת הליגה לקבוע נציג לערביי פלשתין, שישתתף בפעולותיה".

כנציג הפלשתיני ליד מועצת הליגה נקבע מוסא עלמי שכהן בתפקיד זה עד ועידת בלדאן ביוני 1946. נוסח זה הוא החלטה מדינית עקרונית של כל מדינות הליגה, ובו הן מכירות בזכותה של פלשתין להיות מדינה עצמאית במסגרת הליגה הערבית. בינתיים חלו התפתחויות בארץ-ישראל: מלחמת העולם הסתיימה והמאבק בין הישוב היהודי בארץ-ישראל ובין השלטון הבריטי החריף והלך עד שהחל לשאת אופי של מאבק מזוין. ב-13 בנובמבר 1945 הצהיר בוויין על ההחלטה של ממשלת בריטניה להקים ועדת חקירה אנגלו-אמריקאית כדי להמליץ על פתרון לבעיות ארץ-ישראל. הודעה זו ניתנה בעיצומו של המושב השני של מועצת הליגה הערבית, שדיוניו התנהלו בנובמבר 1945 בקהיר. מועצה זו ניסתה את עמדת ממשלות הליגה הערבית לגבי הבעיה הפלשתינאית בשלושה סעיפים כדלהלן:

א. "מתן עצמאות לפלשתין בצורה שגורלה ייחרץ על ידי רוב אוכלוסייה [משמע על-ידי הרוב הערבי הפלשתינאי].

ב. "הפסקת העליה היהודית.

ג. "הוצאת הדיון בעליה היהודית מתחום סמכויותיה של ועדת החקירה האנגלו-אמריקאית".²

בהמשך להתלטה זו, הגישה המזכירות הכללית של מועצת הליגה תזכיר אל ועדת החקירה האנגלו-אמריקאית, שקיבלה תמיכה מכל ממשלות הליגה בצורה של פניות נפרדות, אשר הגיעו בחודשי נובמבר דצמבר. התזכיר דרש את ביטול המנדט והקמת מדינה ערבית עצמאית בפלשתין. רעיון עצמאותה של פלשתין קיבל אפוא, תנופה בנובמבר 1945, באמצעות דיון פומבי נוסף של הליגה. לכך נוספו גם לחצים מטעם מדינות ערב, ששלחו תזכירים אשר דרשו להפסיק את המנדט הבריטי על פלשתין ולעשותה מדינה עצמאית.

1. אהרן כהן, ישראל והעולם הערבי, עמ' 312.

2. אשר גורן, הליגה הערבית, עמ' 129-130.

במשך החורף של שנת 1945—1946 פעלה ועדת החקירה האנגלו-אמריקאית, וב-20 באפריל 1946 פירסמה את המלצותיה. תוכנן העיקרי מתמצה בהמלצה לאישור מייד של מאה אלף רשיונות לעליית יהודים לארץ-ישראל תוך שנה. כדי לגבש תגובה ערבית משותפת להחלטות ועדת החקירה האנגלו-אמריקאית, כונסו שתי ועידות של נציגי ממשלות ערב, באינשאס ובבלודאן. הראשונה הורכבה ממלכים, נשיאים וראשי מדינות הליגה הערבית, היא נערכה באינשאס בימים 26—28 במאי 1946. בהחלטות כינוס אינשאס³, נאמר בין היתר, כי "בעיית פלשתינ היא חלק בלתי נפרד מבעיותינו הלאומיות היסודיות" וכו'. "העמידה מול הסכנה הציונית היא חובתן של כל מדינות ערב ומדינות האיסלם". להלן מפרטות ההחלטות את דרישות המינימום, של הערבים:

- א. "הפסקת העליה היהודית באופן מוחלט.
- ב. "מניעת העברת הקרקעות הערביות לידי היהודים.
- ג. "הגשמת עצמאות פלשתינ והקמת ממשלה בה, שתכבד את זכויות תושביה החוקיים ללא הבדל גזע או דת".

להלן נאמר בהחלטות, כי אם "תאושר מדיניות עוינת בפלשתינ... נאחו בכל האמצעים האפשריים כדי להגן על קיומה של פלשתינ". ההחלטות גם קובעות הגשת "עזרה כספית לערביי פלשתינ לשם גיהול תעמולה, לשם שמירת האדמות בידי הערבים ולעוד מטרות אחרות המחזקות את הצביון הערבי של פלשתינ". שיעור העזרה נקבע לאחוז אחד מההכנסה הלאומית, בדומה לסכום שמשלמת אותה מדינה לסוכנות הסעד והתעסוקה לפליטים שלידי או"ם. זהו הסעיף האופרא-טיבי היחיד בהחלטה.

ניתן לסכם, כי המעשה היחיד שנתחייב מהחלטות אינשאס, במאי 1946, היה גיוס כספים כדי אחוז אחד מההכנסה הלאומית. זהו התרגום המעשי היחיד שניתן לסיסמה "בכל האמצעים האפשריים". רעיון נוסף שהשתמע מהחלטות הכינוס הוא הקביעה בדבר עצמאות פלשתינ.

בין 8—12 ביוני 1946, שבועות מספר לאחר כינוס אינשאס, נתכנס בבלודאן מושב מיוחד של מועצת הליגה הערבית. החלטותיו הרחיבו בכמה וכמה נושאים את היקף המעורבות של מדינות ערב בפלשתינ, אך לא חרגו מן העיקרון הבסיסי, כי המטרה המדינית הנכספת היא פלשתינ עצמאית. החלטות בלודאן סווגו להחלטות פומביות ולהחלטות סודיות. בסעיף 4 של ההחלטות הפומביות נאמר:

"הוקמה ועדה קבועה שתיוצגנה בה כל מדינות ערב. הוועדה תשב בקהיר ותפקידה יהיה לטפל בבעיית פלשתינ. כמו כן הוקם ועד ערביי פלשתינ והבריו הם האדונים ג'מאל חוסייני ואמיל גורי מהוועד הערבי העליון, ואחמד חלמי באשא וד"ר תופיק אל האלדי מהחזית הלאומית⁵. הוועד

3. שמואל שגב (מתרגם), מאחורי הפרגוד, עמ' 38, 39.

4. שם, 40—42.

5. אהרן כהן (עמ' 314) ואשר גורן (עמ' 132) קובעים, כי המופתי הירושלמי (לשעבר) האג' אמין אל חוסייני נתמנה ליו"ר הוועד הערבי העליון המחודש.

הערבי העליון החדש יעמוד בקשר עם הוועדה הקבועה ה"נ"ל". בכך הפסיק מוסא עלמי לכהן כנציג הפלשתינאי בליגה.

שמו של המופתי הירושלמי לשעבר חאג' אמין אל חוסייני לא נכלל בין חברי הוועד הערבי העליון החדש, אולם הובן, כי המקום החמישי בוועד, שנועד לנשיא, נשאר פנוי בשביל המופתי.⁵

ראוי לציין, כי הוועד הערבי העליון החדש לא נבחר על-ידי גוף פלשתינאי כלשהו, אלא מונה על-ידי מועצת הליגה הערבית, שנאלצה להתערב בסכסוכים הפנימיים של המנהיגים הפלשתינאיים. מן הליגה הערבית שאב הוועד הערבי העליון את הלגיטימאציה שלו, וזו תהיה בהמשך הזמן נקודת חולשתו העיקרית.⁶ המופתי חאג' אמין אל חוסייני התעלם מחולשה סטרוקטוראלית זו, שעה שבא לפרש את מינויו של הוועד הערבי העליון החדש, כהאי לישנא: ⁶ "הוועד הערבי העליון של פלשתינא הורכב ביוני 1946 עפ"י החלטת מועצת הליגה של המדינות הערביות שנתכנסה בבלודאן (סוריה). הוועד הורכב ממנהיגי ונציגי המפלגות והאירגונים הערביים הפלשתינאיים. הוא זכה לתמיכה כללית מצד ערביי פלשתינא והוא ירש את מקום הוועד הערבי העליון (הקודם) בתפקיד של הנהגת התנועה הלאומית הפלשתינאית. אל הוועד הצטרפו מיטב הפטריוטים הפלשתינאים, אשר נודעו במאבקם ובנסיגתם המוצלח בטיפול בבעיה הפלשתינאית ואשר נעקרו אל מחוץ לפלשתינא, אם למחנות מעצר ואם כמגורשים מן המולדת, עקב התנגדותם למדיניות האימפריאליזם הבריטי-יהודי".

לכאורה יש לראות בהקמת שני המוסדות הללו צעד קדימה לקראת הכנת ממשלה ומוסדות ריבוניים, כשהוועד הערבי העליון ישמש גרעין לממשלת פלשתינא עצמאית, והוועד הפלשתינאי יהיה מוסד הליגה המופקד על טיפוח ממשלת העתיד הזו. חשיבותה של החלטה זו נעוצה בכך שהעניקה דפוסים ארגוניים, לכאורה, להגשמת רעיון פלשתינא העצמאית בעתיד.

הסעיפים האחרים בהחלטות בלודאן כוללים הטלת חרם על סחורות ציוניות, הקצבת אמצעים לתעמולה, הצלת קרקעות וקידום ערביי פלשתינא וכן סעיף מיוחד המגדיר מכירת קרקעות והברחת יהודים לפלשתינא כבגידה במולדת. הסעיף הזה בהחלטות קובע, כי כל ממשלה ערבית תחוקק חוקים שידונו כפושעים את העוברים על העבירות ה"נ"ל.

כן "הוחלט להקים ועדות או אגודות עממיות להגנת פלשתינא בכל ארצות ערב". אפשר שסעיף אחרון זה הוא הביטוי הפומבי לרעיון "המתנדבים" ש"בהחלטות הסודיות".

על רקע זה יובן יותר הנוסח הבא מתוך ההחלטות הסודיות של ועידת בלודאן:⁴ "המצב בפלשתינא מתפתח לקראת התנגשות הריפה, בשל קיום הארגון הצבאי

5. יוסף נבו, מדיניותו הפלסטינית של עבדאללה (1945—1948) (עבודת גמר ל"מ.א. באוניברסיטה העברית בירושלים), עמ' 20—21.

6. אמין אל חוסייני, חקאק ען קציית פלסטינא, עמ' 91.

הציוני, והארגונים הטורריסטיים, ולנוכח הרגלם של הציונים להשתמש בכוח להשגת מטרתיהם. דבר זה מחייב את ערביי פלשתינ לנקוט אמצעים דומים להגנה על עצמם וכתוצאה — תיווצר התכתשות שתעמיד את המדינות הערביות במצב עדין ביותר, מאחר שהן לא תוכלנה למנוע את התנדבות עמיהן לעזרת אחיהם בפלשתינ, בכל האמצעים בכסף, בגשק ובכוח אדם". החלטות בלודאן היו הביטוי החריף ביותר למען פלשתינ עצמאית שיצא מלפני ממשלות ערב באותם ימים, שהיו ימי השיא של מאבק תנועת המרי העברית נגד שלטון המנדאט הבריטי בארץ-ישראל.

החלטות בלודאן הסודיות הגיעו תוך זמן קצר, בדרכים עקלקלות, לידיעת הנהלת הסוכנות היהודית. חלק ממנהיגי התנועה הציונית התייחסו לתחלטות אלה בכובד ראש עד להערכה שהמשמעות העמוקה של החלטות בלודאן היא התערבות של צבאות ערב הסדירים בענייני ארץ-ישראל עם עזיבת הבריטים. הערכה זו של ההנהגה הציונית חרגה אל מעבר לתחום הכוונות של ממשלות ערב באותה עת. ההנהגה הציונית הצליחה, בדרך של חשיבה הגיונית, לקלוע אל העתיד ולהעריך נכונה את ההתפתחות הנגזרת באורח אובייקטיבי.

המעמד הפוליטי הבא, בו ניתנה הזדמנות נוספת לממשלות הליגה הערבית להביע את טיעוניהן בפרשת פלשתינ, היה ועידת לונדון, שכונסה ביוזמת ממשלת בריטניה. לוועידה זו, שהתקיימה בשני שלבים (שלב א: בין 10 בספטמבר — 2 בדצמבר 1946; שלב ב: בין 27 לינואר עד ל-12 בפברואר 1947) הוזמנו שני הצדדים, ממשלות ערב והנהלת הסוכנות היהודית, לדון בתכנית מוריסון-גרידי או בפתרון אחר. במהלך ועידה זו הגישו כל מדינות הליגה הערבית תכנית מפורטת לפתרון מדיני של בעיית פלשתינ. תכנית זו יש בה עניין מיוחד, כי היא מעידה על התמד הכוונות המדיניות בדבר הקמת פלשתינ עצמאית. התכנית כללה את המוסדות הבאים:⁸

כינון "ממשלה זמנית בהשתתפות שבעה שרים ערביים ושלושה יהודיים" בעלי נתינות פלשתינאית, שתקבל מיד לידיה את "סמכויות החקיקה וההוצאה לפועל של ממשלת המנדט", תוך השארת זכות הוטו בידי הנציב העליון למשך תקופת המעבר; עריכת בחירות לאסיפה מכוננת. זכות הבחירה תינתן רק לאזרחים; קביעת חוקה שתבסס, בין השאר, על העקרונות הבאים:

- א. "פלשתינ תהיה מדינה אחידה;
- ב. "יהיו לה חוקה דמוקראטית ורשות מחוקקת נבחרת;
- ג. "ערוכות להגנת המקומות הקדושים;
- ד. "חופש הפולחן הדתי, בהתאם למצב הקיים בימי המנדאט;
- ה. "לתושבים הנמצאים בארץ פחות מעשר שנים לא תוענק אזרחות; כאזרחים

7. ראה לדוגמה: נאום בן-גוריון במושב הסגור של הקונגרס הציוני הכ"ב ב-18 בדצמבר 1946. ד. בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת, עמ' 68—69.

8. אשר גורן, הליגה הערבית, עמ' 133—134.

מלאי זכויות יחשבו רק אלה שהיו אזרחי המנדט עד מאי 1939 (מועד פרסום הספר הלבן שהגביל את העליה היהודית לארץ-ישראל). אזרחות של אלה שנת-אזרחו אחרי אותו תאריך, תותנה בישיבה רצופה בפלשתינ במשך עשר שנים; ו. "יורשה לגורמים שונים לקיים בתי-ספר בלתי ממשלתיים, בתנאי שהשפה הערבית תהיה מקצוע חובה ויהיו נתונים לפיקוח הממשלה. ז. "היהודים יהיו רשאים להשתמש בעברית כשפה רשמית שניה במחוזות שבהם יהו רוב מוחלט.

ח. "מספר הנציגים היהודיים בבית הנבחרים לא יעלה בשום פנים על שליש מכל הנציגים. הרכב בית הנבחרים ישתקף בהרכב הממשלה והמינהל הממשלתי. ט. "כניסת היהודים לפלשתינ תיאסר לחלוטין, וההגבלות של ממשלת המנדט על מכירת קרקעות תישארנה בעינן, אלא אם כן ישונה הדבר על-ידי החוק. לקבלת כל חוק כזה, תידרש ההסכמה של הערבים בפלשתינ שתובע על-ידי נציגיהם בבית הנבחרים".

הסעיפים האחרים קובעים: סיום המנדט אחרי הבחירות לבית הנבחרים, מינוי ראש ממשלה של פלשתינ העצמאית שייכנס לתפקידו לא יאוחר מ-31 בדצמבר 1948, חתימת חוזה בין ממשלת בריטניה למדינה הפלשתינאית העצמאית; הביצוע והתכנית ללא התחשבות "באי שיתוף פעולה מצד חלק כלשהו של תושבי פלשתינ". ועידת לונדון הסתיימה בפברואר 1947 בלא כלום. עם זאת יש עניין בתכנית שהגישו ממשלות ערב, כי זו הפעם הראשונה שהן עיבדו תכנית מדינית כוללת לפלשתינ העצמאית, בה משתקפת תפיסתם את דמות המשטר הפנימי, יחסי הכוחות המדיניים הפנימיים בין הערבים והיהודים ושלבי המעבר המדיניים משלטון המנדט הבריטי לעצמאות המלאה. תכנית זו מעידה, כי בתחילת 1947 דגלו ממשלות ערב באופן מפורש ברעיון פלשתינ עצמאית שמימסדה המדיני יהיה עשוי להבטיח רוב ערבי מוחלט לאורך שנים.

בעקבות כשלונה של ועידת לונדון החליטה בריטניה, בפברואר 1947, להעביר את בעיית ארץ-ישראל לאו"ם, אשר מינה ועדת חקירה שהגישא את המלצותיה ונתנה להן פומבי ב-31 באוגוסט 1947.⁹ הרוב בוועדה המליץ, כידוע, על חלוקת ארץ-ישראל לשתי מדינות עצמאיות, יהודית וערבית, תוך קיום אחדות כלכלית ביניהן.

בימים 16—19 בספטמבר 1947 התכנסה בצופר (לבנון) הוועדה המדינית של הליגה, כדי לנסח תגובה מדינית להמלצות ועדת החקירה של האו"ם. השתתפו במושב זה רק שרי החוץ של מדינות ערב. יש להדגיש, כי החלטות ועדת צופר, שהיו קרובות ברוחן להחלטות בלודאן,¹⁰ נתקבלו לפני שממשלת בריטניה ניסחה

9. אין זה מעניינו של חיבור זה לעסוק בציפיות של ממשלת בריטניה מ"החזרת המנדט לאו"ם". מכל מקום ניתן לקבוע, כי המלצותיו של הרוב בוועדת החקירה שמינה האו"ם, שגרסו חלוקת ארץ-ישראל בין היהודים והערבים ומתן עצמאות מדינית לשני החלקים, חרגו מתחום ציפיותיה של בריטניה.

10. ש. שגב (מתרגם), מאחורי הפרגוד, עמ' 49—52. בעיקר הסעיפים: הראשון והרביעי.

את עמדתה הרשמית כלפי דו"ח ועדת החקירה של האו"ם. עמדה רשמית זו הביעה בריטניה בפומבי לראשונה, ב-26 בספטמבר 1947, בפי שר המושבות קריץ' ג'ונס, בפתיחת מושב הוועדה המיוחדת של האו"ם לענייני ארץ-ישראל. שינוי עמדתה של בריטניה בפרשת ארץ-ישראל, שחל בסוף ספטמבר 1947, השפיע ללא ספק על מערכת השינויים שחלו בגישתן של מדינות ערב לבעיה זו.

מהחלטות ועדת צופר משתמע, כי עד אמצע ספטמבר 1947 (מושב הוועדה הסתיים ב-19 בספטמבר) נמשך הקו המדיני שהותווה בבלודאן. הרעיון המדיני הבסיסי היה עצמאות פלשתינ. ההחלטות חידשו את המימסד הנוגע לפלשתינ בליגה: את הוועד הערבי העליון ואת הוועדה שנועדה לטפל בבעיית פלשתינ, וחזרו על הסיכום בדבר עזרה בכסף, בציווד (קודם כל נשק) ובאנשים (מתנדבים). זו תמצית העמדה הפוליטית, שנתגבשה בקרב ממשלות ערב, לקראת פתיחת הדיון בבעיית ארץ-ישראל בעצרת האו"ם בספטמבר 1947.

במהלך דיוני עצרת האו"ם (והוועדה המיוחדת לענייני ארץ-ישראל) בתקופת ספטמבר-נובמבר 1947 הדגישו כל הנציגים של מדינות ערב ושל הוועד הערבי העליון, את הדרישה להקמת פלשתינ עצמאית. הצעותיהם הממשיות דמו בסגנון ובאופיין להצעות שהוגשו על ידם בוועידת לונדון בתחילת 1947. ההצעה הקונ-קרטיית שהתגבשה, הובאה בפני העצרת על ידי נציג הוועד הערבי העליון, ג'מאל אל חוסייני וזכתה לתמיכת כל המשלחות הערביות, וזו לשונה: ¹¹ א. "הקמת מדינה ערבית בכל פלשתינ על יסודות דמוקראטיים. ב. "המדינה הערבית תכבד את הזכויות האנושיות, החירות האנושית ושוויון האנשים בפני החוק.

ג. "המדינה הערבית תשמור על זכויותיהם ועל ענייניהם של כל המיעוטים. ד. "יכובד חופש הדת ותנתן גישה חופשית למקומות הקדושים. "הערבים יתגדו בכל תוקף לכל עליה בכל צורה... בפלשתינ יש לקיים בחירות לאסיפה מכוננת שתעבד את חוקת המדינה הערבית העצמאית שצריכה לקום בהקדם האפשרי ולקבל לידיה את השלטון מידי בעלת המנדאט". ההצעה המתונה ביותר בכיוון לעצמאות פלשתינ הוגשה לעצרת, בשם ממשלות ערב, על-ידי נציג לבנון כמיל שמעון ב-29 בנובמבר 1947. הוא הציע לעכב את הכרעת העצרת, כדי לתת למשלחות הערביות הזדמנות להגיש תכנית חדשה לפתרון הבעיה הפלשתינאית על בסיס פדראציה של שני קנטונים, יהודי וערבי, בעלי ממשלות נפרדות ומידה מסוימת של שלטון עצמי ומעליהם ממשלה מרכזית. חוקת שני הקנטונים נועדה להיות אחת.¹² הצעה זו נתפרשה על-ידי רוב הנוגעים בדבר בעצרת האו"ם כתכסיס שנועד לדחות את החלטת החלוקה ולהסירה מסדר היום של דיוני העצרת, לכן לא התייחסו אליה ברצינות.

11. אהרן כהן, ישראל והעולם הערבי, עמ' 357.

12. אשר גורן, הליגה הערבית, עמ' 136.

ב. מעורבות גדולה והולכת של המדינות הערביות בפרשת פלשתינן עד להפקעתה מתושביה הפלשתינאים (אוקטובר 1947 — דצמבר 1948).

מסוף ספטמבר 1948 חל מפנה בולט במדיניותה של בריטניה לגבי בעיית פלשתינן — ארץ-ישראל. ב-26 בספטמבר 1947 הצהיר שר המושבות הבריטי קרייץ ג'ונס במושב הפתיחה של הוועדה המיוחדת לענייני ארץ-ישראל, כי ממשלת בריטניה אינה רואה בעין יפה את תכניתה של ועדת האו"ם לענייני ארץ-ישראל, כי היא לא תאכוף את הגשמתה בכוח וכי "מחמת העדר כל הסדר, היא נאלצת לתכנן פינוי, במועד מוקדם, של הכוחות הבריטיים והמימשל הבריטי מארץ-ישראל".¹⁸ ב-8 באוקטובר 1947 חזר הנציב העליון הבריטי בירושלים והצהיר, כי בריטניה אכן מתכננת לפנות את ארץ-ישראל בעתיד הקרוב.

ככל שהצהרות אלו תיראנה כמהלכים דיפלומטיים שנועדו לסחיטת ויתורים מדיניים, יש לזכור, כי הן ניתנו בסתיו 1947, באותה שנה, בה העניקה ממשלת הלייבור של בריטניה עצמאות להודו. על רקע הפינוי הבריטי מהודו ומתן העצמאות להודו ולפקיסטאן נתקבלה הצהרת קרייץ ג'ונס בדבר הפינוי הבריטי מארץ-ישראל לאור-דווקא כמהלך של סחיטה, אלא כאפשרות בעלת סיכויי הגשמה רבים מאוד. ייתכן שממשלת בריטניה סברה, שתוכל להתמיד בשליטתה המדינית והצבאית באיזור בדרכים אחרות גם לאחר הפינוי הבריטי מארץ-ישראל. אך עובדה היא, שהחל בסוף ספטמבר 1947 הסתמן סיכוי ממשי, שהבריטים ינטשו בקרוב את ארץ-ישראל. יציאה אפשרית זו העבירה את הרעיון של "עצמאות פלשתינן הערבית" מן המישור הרעיוני-תיאורטי אל המישור הממשי של תכנית מדינית לעתיד הקרוב. מרגע זה החלו לנבוט הניצנים הראשונים, שילכו ויתפתחו בעתיד, של ממשלות ערב להפקיע את החוקה המדינית על פלשתינן מידי הפלשתינאים. ככל שתהליך הפינוי של הבריטים מארץ-ישראל נהיה קונקרטי יותר, כן הגבירו ממשלות ערב את פעולותיהן, כדי למנוע את הפלשתינאים מלהגיע למדינה ריבונית משל עצמם.

בימים 7—9 באוקטובר 1947 התקיים בעאלה המושב השלישי של מועצת הליגה הערבית. על ההחלטות של מושב זה קרא-תגר המופתי, חאג' אמין אל חוסייני, שהשתתף במועצה ויצא נגד ההחלטות בטענה הבאה: "בכנס עאלה בלבנון, ב-7 באוקטובר 1947" — כתב חאג' אמין — "נקטו האנגלים צעדים, כדי לשנות את תכנית המדינות הערביות שהוחלט עליה קודם, ושקבעה, כי אפשר לסמוך על הפלשתינאים במלחמת פלשתינן וכי מדינות ערב תספקנה להם נשק וכספים ואמצעי עזר נוספים, וכי הצבאות הסדירים לא ייכנסו לפלשתינן. ואנוכי, משהבחנתי, באותו זמן, ברצונם של אחדים מהאישים הרשמיים הערביים להחדיר את צבאות ערב לפלשתינן ולפלוש אליה בדרך זו, חרדתי חרדה גדולה ואף הבעתי את החשש והחשד שמא מסתתרת מאחרי רצון זה מזימה זרה, ולכן התנגדתי לכך בתוקף רב. רוב מדינות ערב לא הביעו הסכמתן להחדרת צבאותיהן לפלשתינן.

13. כ. סייקס, מבלפור עד בווינ, עמ' 301—302.

אולם הלחץ המתמיד הזור על חלק מן האישים האחראים במדינות ערב באותה עת, היה כה חזק, עד שחיסל את כל ההתנגדות. כך קרה שצבאות ערב נכנסו לפלשתיין.¹⁴

גירסה זו של אמין אל חוסייני נכתבה ב־1954, לאחר מפלת הערבים במלחמת העצמאות, וייתכן כי היא נועדה להדגיש, שהיה לאל ידם של ערביי פלשתיין לעמוד במלחמה ולגבור על היהודים גם בלי מדינות ערב.

מכל מקום, מן היתוכן של הקטע ומסגנונו ניתן ללמוד, כי המופתי הבחין בניגוד אינטרסים מובהק בין מדינות ערב לבין פלשתיין עצמאית וכי פלישת צבאות ערביים סדירים עלולה לסכן את עצמאות פלשתיין. מה גם, שבאוקטובר 1947 דובר בעיתונות הערבית, כי המופתי והוועד הערבי העליון חותרים להקים ממשלה פלשתינאית גולה בתגובה על המלצות ועדת החקירה של האו"ם.^{14א} המופתי תולה את עיקר האשמה של ההתערבות הסדירה בממשלות הערביות שהיו נתונות יותר מן האחרות להשפעה בריטית, היינו, לפי סדר התלות בבריטניה: בממשלת עבר-הירדן ההאשמית (של המלך עבדאללה), בממשלת עיראק ההאשמית (של העוצר עבד אל עילאה) ובממשלת מצרים (של המלך פארוק).

הבה ונפנה לנוסח המדויק של החלטות מועצת הליגה הערבית בעאלה, כדי שיהיה בידנו לקבוע, אם אמנם יש בהן חריגה מן הקו המדיני-צבאי שהתפתח באופן הדרגתי מאז נוסדה הליגה במארס 1945, ובעיקר למן החלטות בלודאן ביוני 1946. בעמוד רק על הסעיפים האופראטיביים החשובים הנוגעים לפלשתיין ולעניינינו והם שני הסעיפים הראשונים מתוך ההחלטות הסודיות שסוכמו ב־9 באוקטובר 1947 כדלהלן:

הסעיף הראשון: "המועצה קובעת שהחלטות בלודאן הסודיות... תוקפן קיים וחובה להגשימן, אם יוחלט על פתרון שיפגע בזכותה של פלשתיין ליהפך למדינה ערבית עצמאית" (משמע: סיוע של מדינות ערב לערביי פלשתיין בכסף, בנשק ובכוח אדם של מתנדבים).

הסעיף השני: "בהתחשב עם החלטתה המוצהרת של בריטניה לסיים את המנדאט ולפנות את צבאותיה ומנהלתה מפלשתיין, ולנוכח מציאותם של כוחות ואירגונים יהודיים טרוריסטיים המסכנים את שלום ערביי פלשתיין, סבורה המועצה שהמצב מחייב את מדינות הליגה לנקוט צעדים צבאיים לכל אורך גבולות פלשתיין (ההדגשות שלי — מ. פ.). לצורך זה ממליצה המועצה בפני מדינות ערב הגובלות עם פלשתיין, שתחלנה בהכנותיהן ותאפשרנה למדינות שאינן גובלות עם פלשתיין להשתתף בחובה זו מתוך הסכם ביניהן".¹⁵

הסעיף הראשון הוא אישור מחדש של החלטות בלודאן. אולם הסעיף השני מכיל רמזים מתונים בדבר החובה המוטלת על כל מדינות הליגה הערבית להפעיל

14. אמין אל חוסייני, קאאק ען קציית פלסטין, עמ' 22—23.

14א. אשר גורן, הליגה הערבית עמ' 199.

יוסף נבו, מדיניותו הפלסטינית של עבדאללה, 1945—1948, עמ' 25.

15. ש. שגב (מתרגם), מאחורי הפרגוד, עמ' 54.

את צבאותיהן הסדירים בסכסוך הפלשתינאי לכל אורך גבולות פלשתין. מכל מקום, זו המשמעות שיכולה להסתבר מהניסוח: "המצב מחייב את מדינות הליגה לנקוט צעדים צבאיים לכל אורך הגבולות". פירוש זה אף מתחזק קמעה, למקרא המשפט הבא בהחלטות מועצת עאלה, המחייב תיאום הדוק בין המדינות הגובלות בפלשתין ובין אלה שאינן גובלות בה.

יש להדגיש, כי התחלטה בסעיף השני מנוסחת בזהירות רבה, ממנה אף ניתן להסיק על נקיטת צעדים צבאיים באיסטראטגיה של מלחמה זעירה — תופעה שאכן התרחשה החל בדצמבר 1947 ואילך. פירוש מעין זה של החלטות מועצת הליגה בעאלה אינו ממעיש את התריגה של הסעיף השני מ"קו בלודאן" אלא אף מרחיבו עד לנקיטת צעדים צבאיים בשיטה של מלחמת גרילה (כל עוד לא יפנו הבריטים את פלשתין) ובשיטה של מלחמה סדירה (לאחר שיגטשוה)¹⁶. מכל מקום, במסגרת החלטות הוועדה המדינית של הליגה הערבית בקהיר בפברואר 1948, ניתן הפירוש הבא להחלטות עאלה: "הוועדה אישרה מחדש את ההחלטה שנתקבלה במושב הליגה בעאלה (9 באוקטובר 1947) בדבר ההכרח בנקיטת צעדים צבאיים לאורך גבולות פלשתין ובשיטות הצבאיות הסדירות (ההדגשה שלי — מ.פ.) בפעולה מכרעת עם המתנדבים", שכבר פעלו אז ברחבי פלשתין כ"צבא ההצלה".

אכן, ניתן לקבוע, כי במועצת הליגה בעאלה חל מפנה מכריע במדיניות הבסיסית של מדינות ערב כלפי בעיית פלשתין, שעיקרו החלטה על התערבות צבאית בסכסוך הפלשתינאי, בנוסף לסיוע לערבים הפלשתינאים מבחוץ. מפנה זה היה חייב להשפיע על מידת העצמאות, בה יזכו הפלשתינאים בניהול המאבק הצבאי והמדיני, הן כלפי חוץ (כלפי אויביהם וידידיהם) והן כלפי פנים, כפי שקרה בהמשך המאורעות.

בין 8—17 בדצמבר 1947 התקיימה בקהיר ועידה של ראשי מדינות ערב. ועידה זו התכנסה ימים מספר לאחר שהחלו פעולות האיבה בארץ-ישראל ביוזמת הערבים הפלשתינאים. לאחר דיונים ממושכים הוזלטו ראשי מדינות ערב להקים ארגון צבאי של מתנדבים ערביים, שיהא כפוף למרות הליגה הערבית ויפעל בתחומי ארץ-ישראל בפעולות מזוינות בלתי סדירות, כל עוד נמשך שם המנדט הבריטי. החלטות אלה נודעת להן חשיבות מעשית רבה, שכן הן ממחישות כיצד

16. ראוי לציין, כי במהלך הדיונים של מועצת עאלה, מינו המשלחות ועדה צבאית בראשות גנרל איסמעיל צפונת כדי לבדוק את הנתונים הצבאיים של בעיית פלשתין ולהגיש המלצות. המלצות אלו הוגשו למועצה לפני שזו קיבלה את החלטותיה הסופיות. בהמלצות אלה מובעת השקפה ברורה המחייבת התערבות מדינות ערב בסכסוך הפלשתינאי באמצעים סדירים ובלתי סדירים (ר' ש. שגב, מאחורי הפרגוד, 66—68). בדו"ח שהגיש צפונת ב-27 בנובמבר 1947 למטכ"ל העיראקי ולמוזכירות הליגה הערבית הוא אף קבע במפורש, כי "לא יתכן נצחון על היהודים — המאומנים והמצוידים כהלכה — באמצעות כנופיות וכוחות לא סדירים בלבד. לכן יש להטיל למערכה כוחות סדירים, מאומנים ומצוידים במיטב הנשק, אשר ייעזרו ע"י הכנופיות הפלשתיניות". (שם עמ' 70—71).

ארגון מוסדות הליגה הערבית צבא מתנדבים מכל רחבי העולם הערבי, שייחמו ב"מלחמת פלשתינ", תוך הקפדה רבה שתישמר כפיפותו של ארגון צבאי זה למוסדות הליגה הערבית בלבד, בלא כל זיקה לשום מימסד פלשתינאי עצמאי, שיהא אמור לרשת את השלטון המדיני בפלשתינ. הבה ונעיין בסעיפים העיקריים של ההחלטות הסודיות של ועידת קהיר: ¹⁸

"החלטה מס. 1: לעשות להכשלת תכנית החלוקה [הכוונה לתכנית החלוקה המחודשת, שנתקבלה באו"ם ב-29 בנובמבר 1947], למנוע הקמת מדינה יהודית בפלשתינ ולשמור כי ארץ זו תהיה ערבית, עצמאית ומאוחדת". עד כאן אנו מוסיפים להבחין ברעיון המדיני המקורי, הגורס פלשתינ ערבית ועצמאית.

"החלטה מס. 2: לספק לוועדה הצבאית המתמדת שליד הליגה הערבית 10,000 רובים". המדובר כאן בוועדה הצבאית המתמדת שליד הליגה הערבית, לא בוועד הערבי העליון שהיה אמור להיות ממשלת פלשתינ שבדרך. מוסד מובהק של הליגה הוא הכתובת לריכוז עשרת אלפים הרובים. לאחר מכן נקבעו במדויק המכסות שהוטלו על המדינות השונות והובטח, כי "הנשק יחולק לערביי פלשתינ ובמיוחד לאלה הצפויים לסכנה מידית".

"החלטה מס. 3: לעשות סידורים מיוחדים להעברת שלושת אלפים מתנדבים לטוריה. המתנדבים יגויסו במדינות הליגה לפי הפירוט הבא: פלשתינ — 500; עבר-הירדן — 200; סוריה — 500; עיראק — 500; לבנון — 300; מצרים — 500. המתנדבים יצוידו בכל הדרוש להם על-ידי ממשלותיהם ויגיעו למחנות שייקבעו על-ידי הוועדה הצבאית המתמדת שליד הליגה. כל המתנדבים יגיעו למחנות לא יאוחר מ-15 בינואר 1948". המחנות הוקצו למתנדבים על-ידי הצבא הסורי בסביבות דמשק, בקטנה.

רואים אנו בעליל, כי ראשי מדינות ערב החליטו לרכז גם את הנשק וגם את 3000 המתנדבים ולהעמידם לרשות הוועדה הצבאית המתמדת של הליגה ולא לרשות הוועד הערבי העליון הפלשתינאי. אפילו הטילו על פלשתינ לגייס 500 מתנדבים, שצריך היה לגייסם באותה עת מתוך פלשתינ, שהרי עדיין לא היו פליטים פלשתינאים במדינות ערב. יש להניח, כי אף תבעו מן הוועד הערבי העליון שירכז את פעולת גיוס המתנדבים מתוך פלשתינ בשביל להעמידם לרשות הוועדה הצבאית המתמדת.

ארגון הכפיפות המימסדית של צבא המתנדבים הערבי, שהוקם על פי החלטה זו, מעורר תמיהה. אם, אכן, מטרת פעולות האיבה היתה הקמת פלשתינ עצמאית, הרי הדרך הטבעית ביותר לכך היתה — לתת לוועד הערבי העליון (שהוקם ליד הליגה כבר ביוני 1946) מעמד של ממשלה בדרך, לתמוך בו בכספים, בייעוץ צבאי, ולהעמיד לרשותו את כל הכוחות הצבאיים שעתידיים היו להתארגן על-ידי הליגה הערבית. אולם לנגד עינינו התרקמה, בדצמבר 1947, כפיפות אחרת, לפיה עמד צבא המתנדבים הישר תחת מרותם של מוסדות הליגה הערבית "מעל לראשו"

של הוועד הערבי העליון. אירגון מעין זה עשוי לשמש רק שתי תפיסות-יסוד מדיניות אפשריות בפרשת פלשתיין:

א. אגו, הליגה הערבית, נפתור את הבעיה הצבאית של פלשתיין ולאחר מכן נעניק לתושביה עצמאות מדינית. זו הענקת עצמאות מלמעלה בדרך שבה זכו למעשה כל מדינות ערב בעצמאותן במאה ה-20.

ב. אגו, מדינות ערב השונות, במסגרת הליגה הערבית, נפתור את הבעיה הצבאית של פלשתיין ולאחר מכן נקבע את גורלה הפוליטי בהתאם ליחסי הכוחות הצבאיים והמדיניים שישררו בינינו. לנוכח התפתחות העניינים לאחר מכן, דומה כי אפשרות ב' מקנה את ההסבר הסביר ביותר להחלטות מס' 2 ו-3. לאור ניתוח זה נמשיך ונעיין בהחלטות נוספות של ועידת קהיר מדצמבר 1947.

"החלטה מס' 5: להקים ליד מזכירות הליגה ועדה טכנית-צבאית, אשר תימצא בפיקוחו של המזכיר (עזאם באשא). תפקידה של ועדה טכנית-צבאית זו, המייצגת את מדינות הליגה והפועלת עתה בדמשק (יש לשים לב שמרכוזים גם את הנשק והאנשים בסביבות דמשק), יהיה לארגן ולאמן את המתנדבים וכן לציידם בנשק הדרוש. היא תדאג להשגת הנשק והציוד ותמלא תפקידי קישור בין המזכירות הכללית לבין המתנדבים מכל מדינות ערב".

ועדה טכנית-צבאית זו הוקמה במושב מועצת הליגה בעאלה, באוקטובר 1947, כדי לבחון את הבעיה הפלשתינאית מבחינה צבאית.¹⁹ לאחר שהגישה את המלצותיה למועצת הליגה בעאלה לא פורקה כי אם הועברה לדמשק, בה פעלה כוועדה צבאית-טכנית לענייני פלשתיין ובריכוז המתנדבים. חברי הוועדה היו: אסמעיל צפונת (עירק — יו"ר), מחמוד אל הנדי (סוריה), שוכת שוקיר (לבנון), עיזת דרוזה (פלסטיין).²⁰

ועדה טכנית-צבאית זו היא, למעשה, הגרעין הראשון של המפקדה הכללית שנתמנתה, בהמשך הזמן, לניהול כל הפעולות הצבאיות בפלשתיין. מכל מקום, בעקב פעולתו בוועדה זו הוחלט בדצמבר 1947, למנות את צפונת, שהיה סגן הרמטכ"ל העיראקי, לתפקיד כדלהלן:

"החלטה מס. 7: אסמעיל צפונת מתמנה מפקד הכוחות הלאומיים שיורכבו מערביי פלשתיין והמתנדבים האחרים להגנת פלשתיין".

מינוי סגן הרמטכ"ל העיראקי למפקד העליון של צבא המתנדבים הערבי כולו והכפפתו הברורה למוסדות הליגה הערבית, דרך הוועדה הצבאית הטכנית, הוא גושפנקה פורמאלית לכך, שמדינות ערב הלכו והפקיעו את ניהול המלחמה מידי

19. שם, 66—69.

20. עובדה היא שהמדינות הבאות לא לקחו חלק בוועדה זו: עבר-הירדן (האם משום שהתכוונה להגיע להסדר כלשהו עם היהודים באותה עת? או שמא מתוך שהתכוונה להפעיל את הלגיון הערבי בפלשתיין באורח סדיר, יותר מאוחר?) מצרים, סעודיה ותימן (כל שלוש האחרונות התכוונו בשלב המדובר לא להתערב יותר מדי בסכסוך פלשתיין).

הפלשתינאים, עוד בראשית ימיה של "מלחמת העצמאות"²¹ מכל מקום, ודאי הדבר, ש-3000 המתנדבים הנזכרים בהחלטה מס' 2, נועדו לעמוד תחת פקודתו של אסמעיל צפונת.

נעיי, עתה, בהחלטות מספר הקשורות במימון הפעילות הצבאית ונוכח, כי גם צינורות המימון והפיקוח הכספי קשרו את כל המימסד הצבאי, שנועד לפעול בפלשתינ, הישר אל מוסדות הליגה הערבית בלי כל קשר לוועד הערבי העליון, או לכל מוסד פלשתינאי אחר.

"החלטה מס' 8: המזכירות הכללית (של הליגה) תמנה ועדת מומחים כספיים אשר יעבדו בפיקוחה ואשר מסמכותם יהיה לפקח על הוצאות הוועדה הצבאית. ועדה כספית זו תבטיח גם את הקשר בין מזכירות הליגה לבין הוועדה הצבאית (טכנית)".

"החלטה מס' 9: המזכירות הכללית תעמיד לרשות הוועדה הצבאית (טכנית) את הסכומים המיועדים למתנדבים שיפעלו תחת פיקוחה".

"החלטה מס' 10: המזכירות הכללית תרכז את כל התרומות לטובת פלשתינ ותעמידן לרשות ועדת הכספים".

שלוש ההחלטות הללו מעידות, כי מקור המימון היחיד של אסמעיל צפונת היה — המזכירות הכללית של הליגה הערבית, וועדת הכספים, שהוקמה לשם כך, משמשת צינור להעברת הכספים ולפיקוח על השימוש בהם. הוועד הערבי העליון נמצא "מחוץ לתמונה" גם במישור התקציבי: הוא לא קיבל מימון כדי לנהל פעולות מזוינות בפלשתינ והוא לא שימש מקור מימון לוועדה הצבאית-טכנית, או לאסמעיל צפונת. מעמדו המיוחד של הוועד הערבי העליון במלחמת פלשתינ, אליבא דממשלות ערב, היה מעמד מובהק של "איבר מדולדל" מחוסר כל סמכות.

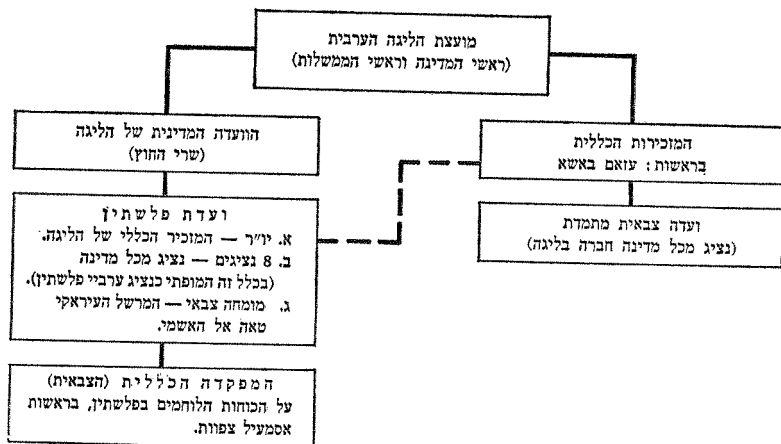
המשתמע ברור מהחלטות ועידת קהיר בדצמבר 1947 הוא: הקמת כוח בן 3000 איש, ריכוז 10,000 רובים וגיוס כספים בקנה מידה גדול. על הכוח הצבאי מינו מפקד עיראקי, שעמד תחת פיקוח המזכיר הכללי של הליגה. כוח זה בכינויו "צבא ההצלה", אכן התערב בפעולות לחימה זעירות ורבות היקף בחודשים הראשונים של "מלחמת העצמאות" בתוך ארץ-ישראל. קאוקגי פיקד על פלג מצבא המתנדבים הזה בשומרון. שכיב והאב הדרוזי היה מפקד הפלג שלהם בגליל המערבי. שישקלי פעל בצפת ופיקד על פלג אחר של "צבא ההצלה".

נוסף על כך פעלו בכל רחבי ארץ-ישראל יחידות קטנות יותר של "צבא ההצלה" שהיו נתונות במסגרת מרות פורמאלית של מפקדים בכירים טריטוריאליים ממוצא פלשתינאי (דוגמת עבד אל קאדר אל חוסייני באיזור ירושלים וחסן סלמה באיזור יפו-רמלה-לוד-רחובות). מנקודת ראותה של הליגה הערבית, כלולים היו המתנדבים הפלשתינאים ומפקדיהם בצבא המתנדבים הערבי הנ"ל, לכן ראה אותם

21. השתתפותם הכוללת של מתנדבים עיראקיים במסגרת הכוחות המתנדבים הערביים בחודשים הראשונים של מלחמת העצמאות ראויה לדיון מיוחד שנעסוק בו בקצרה בהמשך, כשננתח את האינטרס של ממשלת עיראק, באותה תקופה, להתערב בסכסוך הפלשתינאי.

אסמעיל צפונות כנתונים למרותו באורח ממוסד, באותה מתכונת של כפיפות שהת-קיימה בינו ובין המתנדבים מן החוץ. אולם התערבות זו של הליגה הערבית בניהול המאבק הצבאי של פלשתין החלה, בחיי המעשה, לגרום לביכור גדל והולך בינה לבין הוועד הערבי העליון, והוא היה אחת הסיבות העיקריות לאנא-רכיה הארגונית ששררה בקרב הלוחמים הערבים בארץ-ישראל בחודשים הראשונים של מלחמת העצמאות. המעשים שנבעו מניכור זה הם הוכחה בולטת לניגוד האינ-טרסים שהעמיק והלך בין הליגה הערבית, שייצגה באותם חודשים את האינטרס המאוון של מדינות ערב בפרשת פלשתין, לבין הוועד הערבי העליון, שהיה המוסד הערבי היחיד אשר שאף להגיע לפלשתין עצמאית בגמר פעולות האיבה.

במצב עניינים זה אנו מגיעים למועצת הליגה הערבית שהתקיימה בין 7—16 בפברואר 1948 בקהיר. התרומה הראשונה של מועצה זו לעניין המאבק בפלשתין הייתה ההחלטה לארגן מחדש את מערכת הפיקוד העליון של הכוחות הלוחמים בפלשתין לפי הדגם הבא: ²²



הדבר החשוב לענייננו במבנה ההירארכי הזה הוא, שוועדת פלשתין, אשר דמתה בהרכבה לוועדה המדינית, גועדה לשמש כהנהגה הפוליטית של המאבק בפלשתין, כשהיא פועלת מטעם הליגה הערבית ולא מטעם תושבי פלשתין הער-ביים. המפקדה הכללית הצבאית של הכוחות הלוחמים בפלשתין, בראשות אסמעיל צפונות, הוכפפה לוועדת פלשתין. על פי המימסד הזה ניתן לקבוע בוודאות, כי הליגה הערבית התכוונה בריצינות לנהל את המאבק בפלשתין במישרין בלי להפעיל כל מערכת שלטונית ריבונית פלשתינאית.

²² דגם זה הותווה על סמך ההחלטות המילוליות של מועצת הליגה בקהיר ביום 18 בפברואר 1948. ראה תרגום ההחלטות אצל ש' שגב, מאחורי הפרגוד, עמ' 80—82.

בעניין שיתוף הצבאות הערביים במלחמת פלשתינ, החליטה הוועדה המדינית של הליגה במושב זה, בפברואר 1948, שתי החלטות:²³ "סעיף 6: הוועדה אישרה מחדש את ההחלטה שנתקבלה במושב הליגה הערבית בעאלה (9 באוקטובר 1947) בדבר ההכרה בנקיטת צעדים צבאיים לאורך גבולות פלשתינ ובשיתוף הצבאות בפעולה מכרעת עם המתנדבים. כדי לעמוד על יכולתו של צבא ערבי ולשם קביעת תוכנית הפעולה להצלת פלשתינ הוחלט, כי הרמטכ"לים הערבים יועדו בקהיר ב-10 במרס (1948). המלצותיהם יועברו לממשלותיהם. אלה יעבירו לוועדה המדינית עם הערותיהן".

הניסוח בסעיף זה מוכיח בעליל, כי רעיון ההתערבות הצבאית הסדירה מטעם מדינות ערב במלחמת פלשתינ נהפך והלך לתכנית של ממש, שהופקדה כבר בידיהם של הרמטכ"לים לצורכי תיאום סופי. מעניין להדגיש, כי הלגיטימציה מתבססת מעתה על החלטות עאלה (אוקטובר 1947) ולא על החלטות בלודאן (יוני 1946) — דבר המעיד, כי המפנה אכן חל במועצת הליגה בעאלה..

ההחלטה המעניינת השניה כלולה בסעיף 9, המבליט את מידת ההתערבות הסדירה המתממשת והולכת: "עיראק נתבעת לשלוח את החטיבה הממוכנת לעבר-הירדן, כפי שהתחייב ראש הממשלה הקודם, כדי שתהיה קרובה לגבולות פלשתינ". הניגודים הגדלים והולכים בין מעשי הליגה הערבית לבין הוועד הערבי העליון הפלשתינאי מצאו, לראשונה, ביטוי בולט וגלוי במהלך מושב זה של הליגה, בפברואר 1948, בקהיר. במהלך דיוני הוועדה המדינית, באותו מושב, תבע המופתי, יו"ר הוועד הערבי העליון, את חמש התביעות הבאות:²⁴

1. "מיגוי נציג לערבי פלשתינ ליד המפקדה הכללית, כדי שיטפל בבעיות האזרחיות והמדיניות של ערביי פלשתינ". התביעה נדחתה.
2. הקמת "ממשלה פלשתינאית ומנית, שתוטל לידיה את האחריות, מיד לאחר גמר הפינוי הבריטי ב-15 במאי 1948, או אף לפני מועד זה". בתשובה נאמר למופתי, כי מוטב לחזק תחילה "את הוועד הערבי העליון ולצרף אליו מספר אישים בולטים" כדי "לייצג את ערביי פלשתינ" כהלכה; או אז אפשר יהיה לדון בתביעה, "שמכל מקום באה טרם זמנה". תביעה זו נדחתה אפוא אף היא והוחלט לדון בה במושב הבא. דחיה זו היא סימפטום התחמקות מובהק מלהקים מימשל ריבוני פלשתינאי עצמאי ממש בשעה האחרונה האפשרית.
3. מסירת השלטון באזורים המפונים על ידי הבריטים "לידי הוועדים הלאומיים המקומיים", שרובם היו נתונים להשפעה חזקה של המופתי. אף תביעה זו נדחתה, אם כי סוכם שהדבר יועבר להכרעת המפקדה הכללית בפלשתינ. ברור שהליגה לא היתה מוכנה להשלים אפילו עם ניצני אוטונומיה מקומית פלשתינאית.
4. בקשה למלווה למימון תפקידי האדמיניסטרציה. היא נדחתה בתואנה כי טרם הגיע זמנה. אפילו ראשית מינהל, שאמור היה להיות א-פוליטי, לא אושרה.

23. שם, עמ' 58.

24. שם, עמ' 59.

5. בקשה להקצבת סכום כסף לוועד הערבי העליון לשם תשלום פיצויים לנפגעי המלחמה. התשובה: "את הסכומים הדרושים לכך יש לאסוף מתרומת ערביי פלשתינ'".

אילו מסוגל היה הוועד הערבי העליון לגייס את ערביי פלשתינ' לאיסוף תרומות ולמעשים אחרים, באורח מאורגן ושיטתי, היה עשוי להתבסס כמימשל מדיני בפועל בפלשתינ' הערבית, בהשענו על הציבור הערבי הפלשתינאי. במעמד כזה היה לאל ידו להתמקח עם הגורמים החיצוניים השונים, בכללם מדינות הליגה הערבית, על גורלה המדיני של פלשתינ'. אך הטראגדיה האמיתית של ערביי פלשתינ' באותה עת היתה, כי חסרים היו יכולת חברתית, כלכלית, תרבותית ומדינית להקים מתוכם מיסד שלטוני שייצגם ויאבק לעצמאותם. זו היתה חולשתם העיקרית, והיא נבעה מסיבות היסטוריות של התפתחות החברה הערבית כולה. בגלל חולשתם החברתית הפנימית מסוגלים היו לקבל את העצמאות רק "מלמעלה", והגורם היחיד שהיה עשוי להעניקה להם "מלמעלה" היו מדינות הליגה הערבית. ואילו הליגה הערבית, פיתחה נטיה גוברת והולכת להפקיע את המאבק הפלשתינאי מידי הפלשתינאים, בלי לקיים אפילו מעשה אחד בפועל שיצביע על כוונה כלשהי לכונן פלשתינ' עצמאית בגמר המלחמה.

הניגודים בין הוועד הערבי העליון ובין מוסד הליגה הערבית באו לידי ביטוי באותה תקופה לא רק בדיוני מוסדות הליגה הערבית, אלא גם בחיי המעשה של המלחמה בארץ-ישראל. אחד המיסמכים המאירים פרשה זו מזווית ראייתה של הליגה הערבית (ובעיקר של עיראק במסגרת הליגה) הוא דו"ח ועדת החקירה הפרלמנטרית העיראקית על מלחמת פלשתינ', שחובר בסוף שנת 1949. הדו"ח עוסק בנושא הנדון והוא מובא להלן בשלמותו:²⁵

"מאז ראשית הפעולות בפלשתינ' ניסה מופתי ירושלים חאג' אמין אל-חוסייני להתערב בפעולות, לבסס את השפעתו ולהקים כוח שיהיה נתון לפיקודו. אמיר-לוא אסמאעיל צפונת עורר שאלה זו פעמים מספר בישיבות הוועדה המדינית ובוועדת-פלשתינ' והבהיר את הקשיים ואי-התיאום הנגרמים בשל כך. על אף הבטחות המופתי, כי הוא משאיר את עניין המיבצעים למפקדה וכי הורה את אנשיו לציית להוראותיה ולשתף פעולה עמה — הגה מעשיו של המופתי הוכיחו את ההיפך הגמור מהתחייבויותיו. לא עבר יום, למעשה, בלי שהמופתי יעשה דבר-מה אשר היה מכוון להרבות את תומכיו, להחליש את יריביו ולבסס את השפעתו. אולם מאחר שפעולות אלו לא נעשו בהתאם לשיקולים צבאיים, אלא להיפך, הן הפריעו למאמץ המלחמתי — הגיש אסמאעיל צפונת לוועדת פלשתינ' (שהינה הסמכות העליונה לגבי המפקדה), דו"ח מפורט על פעולותיו של המופתי. להלן נוסח הדו"ח, הנושא את התאריך 11 במרס 1948: —

לכבוד יו"ר ועדת-פלשתינ',

בניגוד להוראותיה המפורשות של ועדת-פלשתינ', על פיהן חייבים כל הכוחות

הלוחמים בפלשתינאים לפעול תחת פיקודו של המפקד הכללי — ממשיכים אנשי המופתי להילחם באופן עצמאי ולעורר אנרכיה בפעולותיהם הנפרדות, ללא

התחשבות בהוראות המפקדה. להלן הוכחות על יחס זה מצד המופתי: —

א. כדי להתפייס עם המופתי ולהרגיעו באשר לכוונותינו — מינינו את עבד אל-קאדר אל-חוסייני כמפקד איזור ירושלים, מבלי להתחשב בכורשו הצבאי. אנו ייפינו את כוחו לגייס, גיוס מלא, 300 לוחמים מבין אנשיו, ומשכורתם תשולם על ידנו. כן העמדנו לרשותו את חיל-המצב הירושלמי המורכב מ-128 מתנדבים סדירים ו-250 לוחמים מקומיים; ועל אף שמפקד הכוחות של צבא ההצלה בירושלים נמנה בין טובי המפקדים, הודענו לו [לעבד אל קאדר אל חוסייני] על נכונותנו לספק לו את כל הדרוש. אולם על אף זאת, לא הכיר עבד אל קאדר במרות המפקדה הכללית והריחו טוען שהוא המפקד העליון, וממשיך לפעול באיזור ירושלים כראות עיניו.

ב. העקיד (בפנסיה) טארק אל אפריקי הכריז שהוא מונה על ידי המופתי כמפקד כללי לאיזור עזה. הלה נסע לאיזור עזה מבלי שימצא לנחוץ להתקשר עמו, או להודיע לנו על תפקידו.

ג. לנצרת הגיע אדם בשם אבראהים אל צגיר (הקטן) וטען שהמופתי מינהו כמפקד האיזור. הוא הביא עמו 200 לוחמים ומאלץ את החושבים להצטרף לשורותיו. הוא אינו ממלא אחר הוראות מפקדת הצפון שעיר זו נכללת בה. 4 מנכבדי נצרת התלוננו אתמול לפני על מצב זה ותבעו מינוי קצין שיפקח על המצב ויגן על העיר.

בהמשך מונה הדו"ח עוד מספר דוגמאות מעניינות בדבר התנהגות אנשי המופתי ומסכם כדלהלן:

"כל העובדות הנ"ל אינן אלא מעט מזעיר. אנו מקווים, כי ועדת פלשתינא תעריך כראוי את חומרת המצב ותעשה לתיקונו. ולא — עלולה המפקדה הכללית ליהפך ללעג ולקלס בעיני הבריות, וזאת בתקופה שאנו כה זקוקים לליכוד הכוחות, כדי להתגבר על אויבינו. (—) אסמאעיל צפונות"

בעקבות הגשת הדו"ח, הורתה ועדת פלשתינא את המופתי להפסיק את פעילותו הנפרדת — אלא שהמופתי לא שעה לדברים והמשיך, כמנהגו, להתחייב ולא להגשים, להבטיח מבלי לקיים. דבר זה החמיר את המצב הצבאי והגביר את הקשיים.

מן הדו"ח של אסמאעיל צפונות מצטיירת תמונה, כי המופתי והוועד הערבי העליון עסקו בפועל בארגון כוחות צבאיים פלשתינאיים בכל המרחב של ארץ-ישראל המערבית, בנפרד מהארגון הצבאי שנוסד על-ידי הליגה והיה נתון למרותה. תופעה זו מאומתת מפי המופתי עצמו: ²⁶

"הוועד הערבי העליון טיפל בהקמת צבא ה'ג'יהאד המקודש' בפיקודו של עבד אל קאדר אל חוסייני כשמיסיעים בידו מספר מפקדי מחוזות בפלשתינא שנועדו

26. אמין אל חוסייני, חקאק ען קציית פלסטין, עמ' 95.

בגבורתם ובמומחיותם. רובם קיבלו את הכשרתם הצבאית בעיראק ומיעוטם בגר-מניה. כן סייעו להם מספר קצינים עיראקיים". מניסוחו של המופתי ניתן להסיק, כי מפקד עליון בפלשתין מטעם הוועד הערבי היה עבד אל קאדר, כשתחת פיקודו פעלו מפקדי מחוזות ולדום פעלו יועצים צבאיים מצבאות ערב, מסוריה (שישקלי ! ? קאוקג'י ! ?) ומעיראק (קאוקג'י ?), קצינים עיראקיים אחרים שפעלו במסגרת "צבא ההצלה" של הליגה הערבית). מכל מקום, ברור לחלוטין, כי הניגודים הללו תרמו לא מעט מבוכה ארגונית שהחריפה והלכה בקרב הכוחות הצבאיים הערביים אשר פעלו בפלשתין בחלקה הראשון של מלחמת העצמאות (בין דצמבר 1947 ו-15 במאי 1948).²⁶ מבוכה זו, שחיבלה לא מעט במאמץ המלחמתי של הצד הערבי בתקופת מלחמת העצמאות, הסתיימה למעשה רק עם הפלישה הגלויה של צבאות ערב הסדירים לארץ-ישראל המערבית במחצית מאי 1948. זו שמה קץ כמעט מוחלט לכל פעילות פלשתינית עצמאית עד לגמר המלחמה ואף לאחריה. אולם, במקום מערכת הניגודים בין "פלשתין עצמאית" ובין הליגה הערבית החלה להתבלט ביתר הריפות מערכת הניגודים העמוקה בין האינטרסים הפוליטיים הנפרדים של ממשלות ערב השונות.

ב-12 באפריל 1948 החליטה הוועדה המדינית של הליגה הערבית, שנתכנסה בקהיר, באופן מפורש על פלישת הצבאות הסדירים של המדינות הערביות לארץ-ישראל מיד עם תום המנדאט הבריטי ב-15 במאי 1948.²⁷ מנהיגי המדינות הערביות הבחינו, ככל הנראה, בסתירה האפשרית בין פלישת צבאות ערביים מן החוץ לבין עצמאות פלשתין ולכן הכניסו בנוסח ההחלטה את המשפט שקבע, כי זו "פלישה זמנית, ללא כוונות כיבוש, ולאחר שחרור הארץ יוצאו ממנה הכוחות הפולשים והיא תימסר לתושביה החוקיים, למען יבחרו במשטר הרצוי להם".

הצהרה זו לא עמדה במבחן ההיסטורי, כי צבאות ערב לא הצליחו להשתלט על כל ארץ-ישראל, ומדינות ערב לא הועמדו בפני הצורך להגשימה במלואה. ברם, עצם ההצהרה וסגנונה מוכיחים, כי הרעיון המדיני של "פלשתין העצמאית" לא ירד מן הפרק, אפילו ערב פלישת צבאות ערב לארץ-ישראל.

אם נסיק מסקנות על פי המעשים שעשו מדינות ערב בפועל במהלך המלחמה, ממאי 1948 ואילך, דין יהיה לקבוע, כי לא ניכרו סימנים לכוונות מצדן לסייע בהקמת "פלשתין עצמאית". כפי שיובהר להלן לא הוקצה כל תפקיד לפלשתינאים במסגרת תכנית המלחמה האינטראטגית של המדינות הערביות. ו"פלשתין העצ-מאית" נשחקה והלכה בין אבני-הרייחיים של האינטרסים הנפרדים והנוגדים של המדינות הערביות השונות, שהשתתפו בפלישה.

26. מחמד נמר אל הווארי גורס בספרו אל נכבה (השוואה), עמ' 104, כי בתחילת מרס 1948 פירסם הוועד הערבי העליון הצהרה בה נכלל המשפט הבא: "מי שישתף פעולה עם הורים (צבא ההצלה), עלינו לגרשם מן הארץ". Rony Gabbay, *A Political Study of the Arab-Jewish Conflict. The Arab-Refugee Problem*, Geneva 1959, p. 80.

27. ראה אהרן כהן, ישראל והעולם הערבי, עמ' 394; אשר גורן, הליגה הערבית, עמ' 140.

בימים 11 — 14 במאי 1948 התכנס מושב מיוחד של הוועדה המדינית של הליגה הערבית בדמשק.²⁸ מושב זה נתן גיבוי מלא להחלטה בדבר פלישת הצבאות הסדירים הערביים לארץ־ישראל. אשר למעמדם של ערביי פלשתינ יש טעם לייחד את תשומת הלב אל שלוש החלטות: —

א. הוחלט להחליף את המפקד העליון הכללי וזו לשון ההחלטה בנדון: "בישי" בתה מיום 11 במאי 1948 החליטה הוועדה המדינית, כי אמיר ליווא (בריגדיר) נור אל דין מחמוד יהיה המפקד הכללי של הכוחות הסדירים והאחרים (!) הפועלים להצלת פלשתינ". באופן זה הוחלף אסמעיל צפוח בקצין עיראקי בכיר ממנו, שנועד לשמש אוטוריטה כלפי הצבאות הסדירים הפולשים, ולא רק כלפי המת־נדבים והפלשתינאים שפעלו עד כה בזירת ארץ־ישראל.²⁹ כסגנו של נור אל דין מחמוד נתמנה אמיר אלאי (בריגדיר) צבור בק ממצרים. כל הסימנים מעידים, כי נור אל דין מחמוד מונה לתפקיד זה, למעשה, במהלכה של ועידת ראשי המטות הכלליים של צבאות ערב שנתכנסה בעמאן ב־30 באפריל 1948 ונמשכה ימים מספר. המינוי של ה־11 במאי בדמשק היה רק מתן גושפנקה רשמית שנועדה לאשר מה שסוכם שבועיים קודם לכן בעמאן. דקדקנות זו בלוח הזמנים נודעת לה חשיבות, כי בימים אלה של תחילת מאי התברר סופית, כי הלגיון הערבי והצבא המצרי אינם נוטים לקבל את מרות המפקדה הכללית, וכדי לגשר על פער זה באחדות הפיקוד "היה הכרח למסור את הפיקוד העליון לידי המלך עבדאללה (בהתאם לבקשתו האישית) בתנאי שממלא מקומו בניהול הקרבות יהיה אמיר ליווא נור אל דין מחמוד".³⁰ הרי לפנינו סימן ברור המעיד על סדקים באחדות הפיקוד הערבי, שנבעו מניגודי אינטרסים.

ב. הוחלט, כי "כל ממשלה תקלוט, כפי יכולתה, את הנשים, את הילדים ואת הקשישים מפליטי פלשתינ. אולם כל המוכשר לשאת נשק לא יתקבל במדינות ערב, ואלה הנמצאים בהן יוחזרו לפלשתינ". מסעיף זה מסתבר, לפחות, כי הליגה הערבית מצפה מערביי פלשתינ כי ילחמו... אולם עדיין חייבים אנו לחפש את התשובה לשאלה — למען איזה רעיון מדיני ובאיזו מסגרת נועדו פלשתינאים אלה להלחם. האם במסגרת פלשתינאית נפרדת, שהופעלה בתיאום עם הצבאות הסדירים הפולשים, או באופן אישי־ספוראדי תחת פיקודו של כל צבא סדיר בהתאם לשטחים הנתונים לשליטתו ?

עוד נשוב אל קושיה זו ונגלה, כי גם במהלכה של הפלישה הסדירה לא הופעלו הפלשתינאים ככוח צבאי הפועל במסגרת מדינית וארגונית ייחודית.

ג. נתקבלה החלטה מעניינת מאוד בדבר הפוגה בירושלים כדלהלן: "בישיבתה מיום 12 במאי 1948 בדמשק, דנה הוועדה המדינית בתזכירו של מר בוויין לכמה ממדינות ערב, הדן בשאלת חתימת הסכם להפוגה בירושלים בין הסוכנות היהודי־

28. נוסח החלטות מושב זה מצוי בספר מאחורי הפרגוד, עמ' 62—63.

29. הנמקה העיראקית ברוח זו נמצאת שם, עמ' 144—145.

30. זו לשון דו"ח ועדת החקירה הפרלמנטארית העיראקית, שם, עמ' 145.

דית והוועד הערבי העליון. לאחר שנשמעה חוות דעתו של המופתי, הוברר, כי התכנית לא הוגשה עדיין לוועד הערבי העליון באופן רשמי (ע"י הבריטים), משום כך החליטה הוועדה המדינית לאפשר לכל מדינה להשיב על התוכיר כפי שתמצא לנכון — אך הדגישה, כי התשובה תהיה ברוח אחידה וכי מוטב שתישלח תשובה זו זמן מועט לפני ה־15 במאי 1948. המגמה ברורה: שלא יהא סיפק בידי כוח בין-לאומי כל שהוא למנוע בעד הפלישה לארץ-ישראל.

המעניין בניסוח החלטה זו הוא האופן האלגאנטי, בו מונעת הוועדה המדינית של הליגה את הוועד הערבי העליון מלבקוט כל צעד פוליטי שיקרב אותו למעמד של גוף ריבוני פוליטי. התירוץ הוא, שבריטניה לא פנתה רשמית אל הוועד הערבי העליון, כאילו חייב מוסד זה לשאוב את הליגיטימציה שלו אך ורק מבריטניה. מדוע צריכה בריטניה להתייחס אל הוועד הערבי העליון, כאל מוסד שלטוני ריבוני, בעת שממשלות ערב עצמן סירבו להקנות לו מעמד מעין זה? הייתכן שהיתה בעניין זה שותפות אינטרסים בין ממשלת בריטניה וכמה ממשלות ערב? גם על כך ננסה להשיב בהמשך.

כדי להשיב על הבעיות החדשות הקשורות לענייננו, החל בפלישתם של הצבאות הסדירים הערביים לארץ-ישראל ב־15 במאי 1948, מן הראוי לברר, אם היתה לממשלות הערביות תכנית איסטראטגית מוסכמת ואחידה לניהול הפלישה לארץ-ישראל במאי 1948.

התכנית האיסטראטגית היחידה, שהגיעה לידיעתנו מן המקורות הערביים, אשר מציגה בפנינו שיטה של ממש לפלוש לארץ-ישראל תוך תיאום איסטראטגי כולל בין הצבאות הערביים העיקריים — שאובה מדו"ח ועדת החקירה הפרלמנטארית העיראקית הנ"ל והיא מהימנה, אם כי נדחתה מיד ובמקומה בוצעה תכנית אחרת, שגם עליה נרמזו בדו"ח. מהימנותה של התכנית נובעת משלוש סיבות עיקריות: א. המקור היה מקורב לדרג הממשל העיראקי הגבוה ביותר. ב. התכנית עצמה זהירה מאוד ותואמת אותה עת את יכולת הביצוע של צבאות ערב הסדירים ואת החינוך הבריטי הזהיר של הקצונה הגבוהה העיראקית, העבר-ירדנית והמצרית. ג. התכנית תאמה את האינטרס המצרי: לא להסתבך, בתחילה, יותר מדי בפלשתינ. הבה נעיין בדו"ח הוועדה הפרלמנטארית העיראקית בקטע הנוגע לתכנון האיסטראטגי הכולל: ³¹ "ראשי המטות הערביים ונציגיהם התכנסו בארמון הרפובליקה בדמשק, ³² לאחר שדנו במצב ובכוחות המצויים בפועל, שהוחלט לשתפם בפעולות. כוחות אלה לא עמדו בשום יחס לכוחות אשר הוועידה הצבאית הראשונה תבעה את הקצאתם. עתה הוחלט להשתמש בכוחות אלה על פי תכנית מלאת מכשולים ובפעולות שאין לדעת תוצאותיהן. לאחר דיון מכין קצר, הורו למפקד הכללי — אמיר לוא גור אל דין מחמוד — כי יעבד תכנית אשר תהא בנויה על הפרדת

31. מאחורי הפרגוד, עמ' 148—150.

32. כנס זה היה, ככל הנראה מיד לאחר כנס הרמטכ"לים שנפתח ב־30 באפריל 1948 בעמאן, כפי שהוזכר לעיל.

החולה וטבריה מעל רצועת החוף וניתוק דרכי תחבורתן עם מערב-הארץ. מגמה זו חייבה שהצבאות הערביים ינועו כדלהלן: —

1. 'צבאות סוריה ולבנון — ינועו מצפון לדרום מתוך מגמה להגיע לאיזור טבריה-צפת ולכיוון נצרת.

2. 'צבאות עיראק וירדן (עבר-הירדן) ינועו מעבר-הירדן מערבה, לעבר איזור עפולה-נצרת. כאן הם יתרכזו לשלב השני של הפעולות, לאחר שיתברר מה המצב באיזור עפולה.

3. 'הצבא המצרי — ינוע מהדרום צפונה לעבר תל-אביב, מתוך מגמה לרתק ולהשמיד כוחות יהודיים ועל ידי כך יעזור להצלחת הפעולות' (ראה מפה מס. 1 בה מותווה פרשנות גראפית ל"תכנית דמשק").

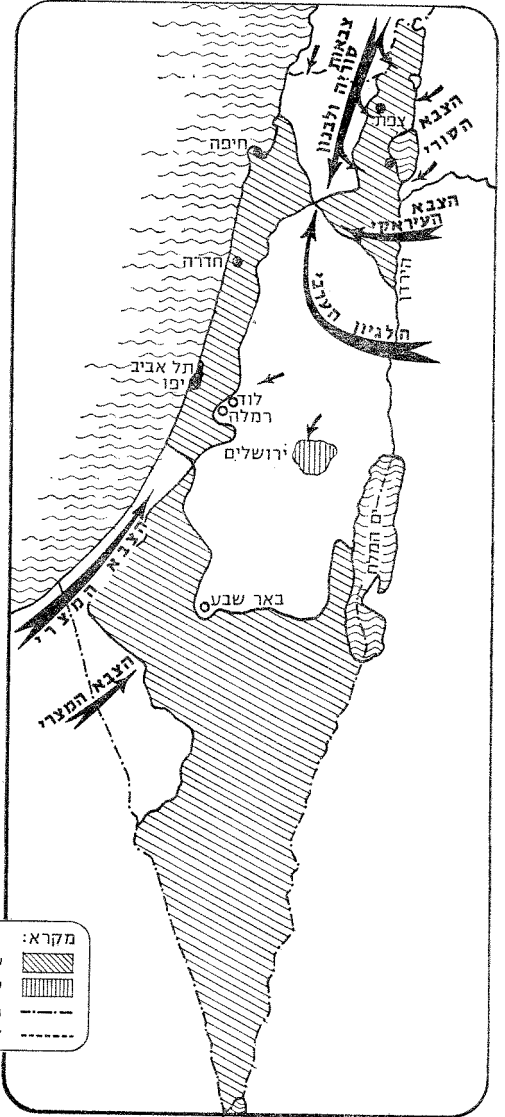
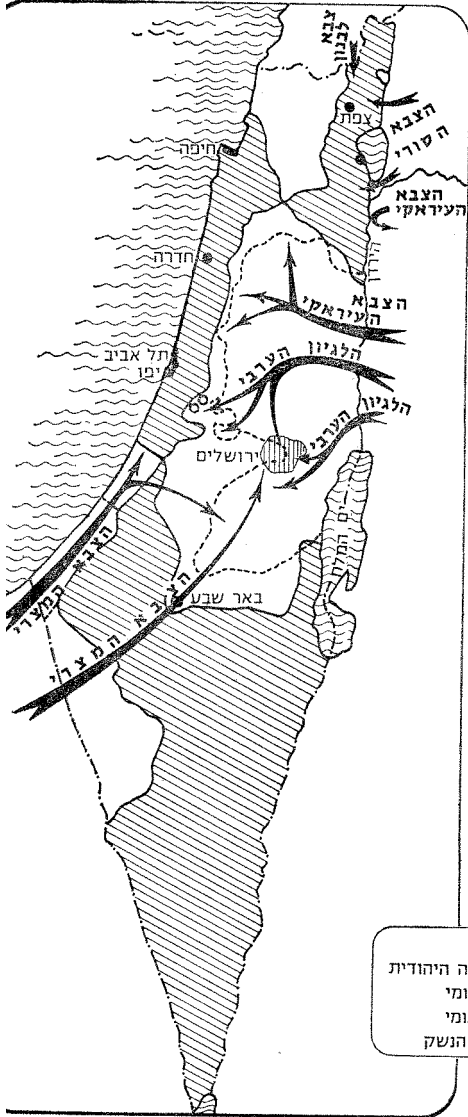
"הצעות אלה היו קווי-יסוד לתכנית מפורטת אשר עיבודה הוטל על המפקד הכללי, נור אל-דין מחמוד. אולם ממהלך הקרבות הסתבר, כי נור אל-דין מחמוד לא ביצע תכנית זו אלא הכניס בה שינויים, על ידי כך שהעביר את הצבא הסורי מהצפון לגזרת צמח, לגשר בנות-יעקב ולאגפו הימני של הצבא העיראקי; שינוי זה נעשה ביום 11.5.48, ימים מספר לפני התחלת הפעולות, ולאחר שנודע לו, כי השלטונות הירדניים אינם מקבלים את התכנית הראשונה, משום תנאיהם המיוחדים אשר אין נור-אל-דין מחמוד מכיר בהם. הירדנים עמדו על ריכוז כוחותיהם באיזור ירושלים, בחברון ובמשולש, ועל אף פגישותיו המרובות עמם, לא הצליח נור אל-דין מחמוד לשכנעם, כי יפעלו בהתאם לתכנית המקורית, או לפחות יקרבו את נקודות השקפתם לאלה שלו. השלטונות הירדניים לא הסכימו לכך, בייחוד לאחר שהמטרה המצרי, בראשותו של אמיר-אלאי (בריגדיר) צבור בפ תמך בדעתם. בתכנית הלגיון היה משום הבטחה והגנה לאגפו הימני של הצבא המצרי בהתקדמותו צפונה. דבר זה הבטיח גם את שיתוף הפעולה ההדדי בין צבאות מצרים וירדן, בשעת הפעולה בדרום מזרח פלשתינ. אנו רואים אפוא, כי השלטונות הירדניים התעקשו לפעול בנפרד ועל פי תכנית המתאימה והנוחה להם ובניגוד למה שהוחלט בארמון הרפובליקה בדמשק".

ראוי קטע זה שנדון בו בכובד ראש. קודם כל בולטת העובדה המדהימה, כי לפלשתינאים לא נועד כל תפקיד מוגדר במתקפה הערבית על ארץ-ישראל. לא הוקצתה להם כל משימה, ולוא גם משימת סיוע, על ידי כך שיפעלו בשיטה של לוחמה זעירה כדי להטריד את היהודים. הוצאתם של הפלשתינאים מכלל המשי-תתפים במעשה הפלישה היא הוכחה חותכת לחדלון כוחם הממשי מחד גיסא, ולחוסר הרצון של ממשלות הליגה הערבית להפכם לשותף מדיני בחלוקת השלל הצפוי, מאידך. דומה, כי נוסף לנימוק המדיני, שעמד כנראה בשרוש התופעה, הסתמו, אותה עת, בקרב הפיקוד העליון של צבאות ערב זלזול מוחלט בערכן של פעולות זעירות במתכונת מלחמת גרילה. זו הסיבה ש"צבא ההצלה" נצטווה לנטוש את ארץ-ישראל עם תחילת הפלישה, ורק חלק ממנו חזר בשלב יותר מאוחר לפעול במרכזו ההררי של הגליל התחתון והעליון בפיקודו של קאוקגי ובאופרטותה של לבנון.

השוואת „תכנית דמשק” אל הפלישה כפי שבוצעה בפועל

ביצוע

תכנון



מקרא:

- שטח המדינה היהודית
- שטח בינלאומי
- גבול בינלאומי
- קו שביתת הנשק

אם נבחון את מפת ארץ-ישראל באותם ימים ונחווה עליה את גבולות החלוקה שנתקבלה על-ידי עצרת האו"ם ב-29 בנובמבר 1947, ניווכח, כי "האני מאמין" של התכנית האיסטראטגית הערבית שהתוותה בדמשק בתחילת מאי 1948 מרוכז במשפט זה: "התכנית תהא בנויה על הפרדת החולה וטבריה מעל רצועת החוף וניתוק דרכי תחבורתן אל מערב הארץ".³² אם לתרגם משפט זה אל מפת החלוקה, נובע ממנו, כי הרמטכ"לים של הצבאות המערביים פיתחו תכנית איסטראטגית אשר לפיה ינותק החבל הצפוני של מדינת ישראל המיועדת משאר חלקי המדינה, בדרך של כיתור צבאי שיבוצע במשותף על ידי ארבעה מצבאות ערב לפי הפירוט הבא: (ראה מפה מס' 1).

א. צבאות סוריה ולבנון נועדו להתקדם מצפון לדרום, כנראה על הציר של מלכיה — סעסע — צפת — נצרת, משמע, בתוך תוכו של הגליל העליון ההררי המיושב ערבים. תנועה זו נועדה לשמש זרוע הכיתור הצפונית.

ב. צבאות עיראק ועבר-הירדן נועדו לנוע מעבר-הירדן מערבה, הן דרך עמק בית שאן ובעיקר דרך שכם וג'נין (השומרון המאוכלס ערבים), כדי לכבוש את עפולה ולהפגש בנצרת עם הכוחות הסוריים — לבנוניים שנועדו להגיע לשם מצפון. צבאות אלה נועדו אפוא לשמש זרוע הכיתור הדרומית. על פי המעשים לאחר מכן (ההתקפה העיראקית, שנכשלה, על קיבוץ גשר בין 14 — 22 במאי 1948) ניתן להסיק, כי הצבא העיראקי נועד לפעול מעבר-הירדן הישר מערבה אל עמק בית שאן ועפולה, ואילו הלגיון הערבי של עבר-הירדן נועד לפעול דרך השומרון אל עפולה מדרום.

לאחר תום מלאכת כיתור החבל הצפוני של מדינת ישראל התכוונו המנהיגים הצבאיים הערביים, כנראה, להמשיך את השלב האיסטראטגי השני באחד משני הכיוונים הבאים: להשמיד את הכוחות הצבאיים והאזרחיים היהודיים בחבל הצפוני המכותר, תוך ריתוק שאר חבלי מדינת ישראל בכוחות מינימאליים על ידי המצרים וגם באמצעות כוחות אחרים; או לפנות מערבה ולבתר את חלקה המרכזי של מדינת ישראל, בין מפרץ חיפה ושפלת הדרום, תוך ריתוק החבל הצפוני המכותר על-ידי כוחות מינימאליים.

מתכנית זו, אילו נתגשמה בחודש הראשון והשני של הפלישה, נבעה סכנה רבה למדינת ישראל, בגלל הסיבות הבאות:

32. מוטיב זה חוזר במספר ספרים ערביים העוסקים בפרשת מלחמת פלשתינ, אם כי אף אחד מהם לא תומך את גירסתו בתיעוד מהימן. ב-1968 פורסם בקהיר ספרו של מחמד פיצל עבד אל-מועזים: "סודות 1948" ובו, בעמוד 314 מובא נוסח זה על הרעיון המרכזי של איסטראטגיית הפלישה: "שומה על הכוחות לפעול בהתאם לתכנית בטוחה ולא הרפתקנית שכוונתה להפריד את ישובי החולה, טבריה והנגב ממישור החוף ולנתק את קשרי התחבורה שלהם עם המרכזים היהודיים במערב". המחבר תומך יתדותיו בענין זה בחיבור: "ההיסטוריה של מלחמת הצבא העיראקי בפלסטין בשנים 1948/9", חלק ראשון, שנכתב ע"י הבריגדיר חליף סעיד. ראה בעניין זה גם בעארף אל עארף, אל-נכבה, חלק ראשון, עמ' 282—289.

א. התכנית היתה צנועה למדי, באשר גרסה כיתור והשמדה, לפחות בתחילה, של חלק ממדינת ישראל. לצבאות ערב היה סיכוי סביר להגשים תכנית צנועה זו, מה גם שזו גרסה ריכוז של ארבעה מתוך חמשת צבאות ערב כדי לבצע את המלאכה.

ב. אבדן עמק החולה, עמק הירדן, הגליל התחתון, עמק בית שאן ועמק יזרעאל המזרחי והמרכזי עלול היה להנחית מכה כה אנושה למדינת ישראל הנוולדת, עד כי ייתכן שכל קיומה כמדינה היה מוטל על כף המאזניים, אף בלי שינסו הערבים את כוחם לבתר, בשלב שני, את מישור החוף. זאת, משום שערכה החברתי הסגולי של ההתיישבות היהודית שהתפתחה בעמקים אלה היה רב לאין שיעור ממשקלם המספרי היחסי של תושבי העמקים.

בהמשכו של הקטע המצוטט מתאר דו"ח הוועדה הפרלמנטאריה העיראקית איד הופרה "תכנית דמשק" על-ידי המלך עבדאללה בגרסו, כי "הירדנים (שלטונות עבה"י) עמדו על ריכוז כוחותיהם באיזור ירושלים, בחברון ובמשולש". כן מדגיש הדו"ח, כי גישתה זו של עבר-הירדן נתמכה על-ידי שלטונות מצרים שהחליטו, בינתיים, להעמיק את חדירתם לארץ-ישראל מעבר למשימות של ריתוק כוחות ישראלים בדרום הארץ. דומה, כי יותר משחתרו עבר-הירדן ומצרים לתאם את פלישות צבאותיהם אל מרכז ודרום ארץ-ישראל דאגו לרסן את פעילותיהם באופן הדדי כדי שאף אחד מהם לא יגיע לשליטה מוחלטת ובלעדית על עיקר שטחה של ארץ-ישראל, במקרה של נצחון. המכנה המשותף היחיד לשני הצבאות הללו היה, ככל הנראה, השאיפה לנתק את הגגב מן המרכז היהודי במישור החוף, בתקווה שחבל ארץ זה יוצא מכלל מדינת ישראל המיועדת מיד בתחילת הפלישה (ראה הערה 32א).

מכל מקום הכוח המניע העיקרי שפורר עד דק את התכנית האיסטראטגית שהתגבשה בדמשק היה המימשל ההאשמי של עבר-הירדן בראשות המלך עבד-אללה. דומה, שגם האינטרס הפרטיקולאריסטי שלו הוא ברור וגלוי, באשר כוונתו היתה לנצל את ההזדמנות ההיסטורית שנקרתה בדרכו, להשתלט על שטח רחב ככל האפשר משטחה של ארץ-ישראל המערבית ולהכניסה תחת כנפי הריבונות של ממלכת עבדאללה.

אם זו היתה הכוונה, הרי שהמעשה הראשון, אותו היה צריך להגשים, הוא השתלטות צבאית מהירה על כל האיזור ההררי של מרכז הארץ המאוכלס ברובו המכריע על ידי ערבים, בין באר-שבע בדרום וג'זין בצפון. שטח זה נועד, בלאו הכי, על פי תכנית החלוקה של האו"ם להיכלל במדינה הערבית והיה סיכוי סביר שהשתלטות עליו דה-פקטו, במהירות, על ידי הלגיון הערבי, תתקבל כפתרון מדיני על ידי כל מדינות העולם. מן "הבסיס המוצק" שיצלית הלגיון להציב לעצמו במרכז ההררי של ארץ-ישראל קיווה ודאי השליט העבר-ירדני לבסות את כוחו במעשי סיפוח נוספים בהתאם להתפתחות המאורעות כנגד הכוחות היהודיים וכנגד בעלי-הברית הערביים האחרים. זהו הפירוש ההגיוני היחיד לרעיון האיס-

טראטגי בדבר "ריכוז כוחות הלגיון באיזור ירושלים, בחברון ובמשולש", והוא מצביע על שתי תופעות חשובות:

א. לא היתה למדינות ערב מטרה מדינית חיובית אחידה בפרשת ארץ-ישראל. הנוסח היחיד המשותף, שאותו קיבלו הממשלות הערביות, היה מניעת הקמת מדינת ישראל או מניעת חלוקת ארץ-ישראל, אולם הן לא הצליחו מעולם לגבש מטרה חיובית אחידה בקשר לפיתרון המדיני של בעיית ארץ-ישראל לאחר הניצחון. דומה, שהמימשל הערבי היחיד שעמדה בפניו מטרה מדינית ברורה ביחס לארץ-ישראל המערבית היה המימשל העבר-ירדני ההאשמי, שחתר להשתלט על מירב השטח והאוכלוסיה, כדי להרחיב את הבסיס הטריטוריאלי והדמוגרפי של מדינת עבר-הירדן ההאשמית.

העמדות הפוליטיות האינטרסאנטיות של המימשל העבר-הירדני לא נהפכו מעולם לכוונות פוליטיות של כל מדינות הליגה, אלא עמדו בסתירה, במידת אינטנסיביות שונה, לכוונות שונות של הממשלות הערביות האחרות, שעניינן בפלשתינן היה הרבה יותר שולי, יחסית, מזה של עבר-הירדן. מכל מקום, האינטרסים השונים של ממשלות ערב הביאו לכך, שהפלישה במאי 1948 לא נתבצעה על פי תכנית אינטרסגית כוללת אחת, אלא על פי האינטרסים השונים של הממשלות השונות, כשמוקד הפלוגתא היה ללא ספק הפרטיקולאריזם ההאשמי העבר-ירדני.

כך אירע, שהצבא החזק ביותר מבין ארבעת הצבאות המכותרים ב"תכנית דמשק" פנה דווקא למרכז הארץ; וכך קרה שצבא מצרים, שהיה אמור להיות החזק מבין כל חמשת הצבאות, החליט להעמיק את פלישתו לארץ-ישראל, תופעה שתלך ותגביר את הניכור בין עבר-הירדן ומצרים ככל שתפתח "מלחמת העצמאות".

ב. נטיותיה הפרטיקולאריות של עבר-הירדן ומעשיה הצבאיים הפכוה לאויב הגדול ביותר של מדינה ערבית פלשתינית עצמאית בכל מתכונת שהיא בתחום ארץ-ישראל המערבית. חזון המלך עבדאללה במקרה של נצחון היה סיפוח ארץ-ישראל המערבית כולה אל מלכותו. במקרה של אי נצחון, חתר עבדאללה לספח אל עבר-הירדן כל נתח מארץ-ישראל המערבית ובלבד שלא ייכון בה זכר לגרעין של מימשל פלשתינאי ערבי עצמאי. המלך ההאשמי ביקש לשים עצמו מוקד לגיטימי של כל שלטון ערבי אפשרי על כל חבל מחבלי הארץ. זה היה בסיס מדיניותו בפרשת ארץ-ישראל המערבית לפני הפלישה, במהלך הפלישה ובמשא ומתן המדיני שסיים את מלחמת העצמאות. לכן לא ייפלא, אם רעיון פלשתינן העצמאית הועלה אחר כך על הפרק על ידי מדינות ערב השונות, כדי לנגח את שליטי עבר-הירדן.

ההחלטה הראשונה של ממשלות ערב לכונן ממשלה פלשתינאית נתקבלה ב-9 ביולי 1948, במושב הוועדה המדינית של הליגה. זו קבעה, כי יש צורך לכונן בהקדם ממשלה פלשתינאית זמנית לחלקים הערביים של פלשתינן, ואף פרסמה רשימת אישים פלשתינאים, בעיקר מקרב חברי הוועד הערבי העליון, שיכהנו בממשלה זו. החלטה זו לא הוצאה לפועל, והשטחים שנכבשו על-ידי הצבאות

הערביים הפולשים הושארו במרותם של המושלים הצבאיים השונים מטעם הצבאות הערביים.³³

רק ב-22 בספטמבר, לאחר דיון שקיימה ועדת פלשתינן של הליגה הערבית בדמשק, הודיעה הליגה הערבית על כינון "ממשלת פלשתינן", שמקום מושבה נקבע בעזה. בין חברי הממשלה נכללו אחמד חלמי באשא כראש הממשלה, ד"ר ג'מאל חוסייני כשר חוץ, מיכאל אבקאריוס כשר אוצר, ראג'ה חוסייני כשר הגנה, ד"ר חוסיין חאלדי כשר בריאות וחינוך. ממשלה זו התמקמה לקראת סוף ספטמבר 1948 בעזה וטענה לריבונות מדינית על כל פלשתינן. במקביל לפעולת הממשלה הזמנית הגיע לעזה גם המופתי הירושלמי לשעבר חאג' אמין אל חוסייני, והחל לכוון מועצת נכבדים פלשתינאים בעזה (המועצה הפלשתינית הלאומית) שתהיה מעין סנאט אשר יעניק בסיס ציבורי נרחב יותר לממשלה הזמנית. פעילותו של המופתי בעזה החריפה, כנראה, בעיני המצרים את הסכנה של התעצמות הפרטי-קולאריזם הפלשתינאי והם הרחיקוהו משם בכוח, בליל 6—7 באוקטובר 1948. זמן קצר מאוד לאחר כינון "ממשלת פלשתינן" בעזה הכירו בה כל מדינות הליגה הערבית חוץ מעבר-הירדן. ב-23 בספטמבר 1948 הכריז המלך עבדאללה, בתגובה על כינון ממשלת פלשתינן בעזה, כי יתנגד להקמת הממשלה החדשה "בתחום איזור הבטחון של ממשלת עבר הירדן", המשתרע, על פי הגדרתו, בין גבולות מצרים בדרום וגבולות סוריה ולבנון, בצפון. מכאן משתמע שהמלך עבדאללה ראה את כל ארץ-ישראל המערבית בתחום ריבונותו הכלעדית.³⁴

התנגדותו של השליט העבר-ירדני לפעולות ממשלת פלשתינן בתחומי הכיבוש של הליגון הערבי מנעה מראש כל אפשרות שממשלה זו תזכה למעמד איתן בקרב הציבוריות הפלשתינאית, מה גם שמדובר כאן בציבוריות שלא ידעה מעולם מסורת של חיים פוליטיים דמוקרטיים ואשר נהגה, משנים, לקבל עליה מרות של שליטים ותקיפים ערביים ושאינם ערביים, שנכפתה עליה מלמעלה. נוסף לכך את ההערכה, שמדינות ערב האחרות, ומצרים בראשן, החליטו לכוון את ממשלה פלשתינן בעזה, לא למען פלשתינן עצמאית אלא כדי לנגח את המימשל העבר-ירדני, הרי נבין מדוע סולק המופתי בעזה בתחילת אוקטובר 1948 ומדוע החליטה מועצת הליגה הערבית, לבסוף, במושבה ב-15 בספטמבר 1952, לפרק את ממשלת פלשתינן ולכוון במקומה מחלקת פלשתינן במסגרת מזכירות הליגה.

תהליך הפקעת פלשתינן העצמאית מידי הפלשתינאים בתקופת מלחמת העצמאות נחתם בראשית דצמבר 1948 באקט פורמאלי של סיפוח הגדה המערבית אל עבר-הירדן. ב-1 בדצמבר 1948 התכנסה (או כונסה ביוזמת המלך עבדאללה) ביריחו

33. ראה: אשר גורן, הליגה הערבית, עמ' 200.

34. העובדות בקשר עם "ממשלת פלשתינן" בעזה שאובות מן המקורות הבאים: א. אשר גורן, הליגה הערבית, עמ' 200—202; (ב) Keesing's Contemporary Archives 1948—1950, p. 9532, Oct. 2—9 1948; (ג) עבדאללה אל תל, זכרונות, עמ' 260—261,

(ד) אמין אל חוסייני, קאאק ען קצ'יית פלסטיין, עמ' 84—89.

ועידת נכבדים ערביים מחבלי ההר של מרכז ארץ-ישראל המערבית, שהיו נתונים לשליטת הלגיון הערבי של עבר-הירדן והצבא העיראקי. לאחר דיון של יום אחד ולאחר שממשלת עבר-הירדן דרשה לתקן סעיפים מספר, סוכמו בו ביום ההחלטות שבהן נאמר,³⁵ כי הוועידה מבקשת "להמשיך במלחמה להצלת פלשתינ; — הוועידה רואה בפלשתינ יחידה שלמה שאינה ניתנת לחלוקה, וכל פתרון הנוגד דבר זה לא ייחשב כפתרון סופי". בהחלטה אחרת מופיעה התביעה, כי "יש להתחיל באיחוד פלשתינ עם עבר-הירדן, כהקדמה לאיחוד ערבי אמיתי". ההחלטה מס' 4 "מכירה בהוד מלכותו המלך עבדאללה, כמלך על פלשתינ כולה". בהחלטה אחרת נאמר, כי יש ללחוץ להחשת "החזרת הפליטים לארצם ולפצותם" וכי "הוועידה ממליצה לפני המלך להורות על קביעת חוקים לבחירת נציגים מטעם ערביי פלשתינ כדי להיוועץ בהם בקשר לענייני המדינה".

הדמות הפעילה ביותר בוועידה זו היה ראש עיריית חברון, שיד מחמד עלי אל ג'עברי, שנבחר כנשיא הוועידה. הוא שהגיש רשמית באותו יום את החלטות הוועידה למלך עבדאללה בארמונו באל-שונה. החלטות אלו נועדו להעניק למלך עבדאללה לגיטימציה לספח את הגדה המערבית אל ממלכתו.

המלך אילץ את קבוצת הנכבדים המצומצמת שעמדה בראש ועידת יריחו לתקן את החלטות מליאת הוועידה על פי הפירוט הבא: גינוי הוועד הערבי העליון, דחיית חוקיותה של ממשלת עזה, כינוי פלשתינ ועבר-הירדן בשם "הממלכה הערבית ההאשמית", מתן יפוי כוח לעבדאללה לפתור את בעיית פלשתינ כטוב בעיניו, בקשה מן המלך לפעול מייד.³⁵ א ביום 2 בדצמבר 1948 פורסמו החלטות ועידת יריחו בנוסח מתוקן.

ב-2 בדצמבר 1948 אישרה ממשלת עבר-הירדן את החלטות ועידת יריחו וב-13 בדצמבר הן אושרו ע"י "מועצת הנבחרים" של עבר-הירדן, שמנתה 20 חברים, אשר קיבלה אותן פה אחד.

במעמד של ועידת יריחו ב-1 בדצמבר 1948 ניתנה הגושפנקה הפורמאלית לחיסול מדינת פלשתינ העצמאית ולסיפוחה לעבר-הירדן. היה זה אך ורק מעמד פורמאלי, הואיל וחיסולה של פלשתינ העצמאית, בתקופת מלחמת העצמאות, נהפך לעובדה היסטורית כבר קודם לכן, בעקב הנסיבות שתיארנו לעיל.

ג. ניתוח האינטרסים השונים של המדינות (מחוץ למדינת ישראל) שהיו קשורות במעייית פלשתינ בתקופת מלחמת העצמאות

ע מדת ב ר י ט נ י ה

רב עדיין הנסתר על הגלוי בכל הנוגע לכוונותיה של בריטניה בקשר עם פינוי כוחותיה ושלטונה מארץ-ישראל המערבית בשנת 1948. לכן קשה מאוד לתמוך

35. עפ"י עבדאללה אל תל, זכרונות, עמ' 272—276.

35א. יוסף נבו, כנ"ל, עמ' 92—94.

את ניתוח העמדה הבריטית בעובדות רבות, והמסקנות הן הערכה בלבד, שמבחינה האמת עוד צפוי להן בעתיד, לכשתתגלגלנה העובדות העיקריות.

יש לזכור, כי המדובר בבריטניה תחת שלטון הלייבור, אשר חיסלה את השלטון והמינהל הבריטי בהודו, ובמרוצת שנת 1947 העבירה את השלטון על תת היבשת לשני דומיניונים: הודו ופאקיסטן, שהוקמו כשתי מדינות עצמאיות, החל ב-15 באוגוסט 1947. בזירת המזרח-התיכון התפתחו לאחר מלחמת העולם השנייה מערכות של להצים פוליטיים כבדים על הבריטים מצדן של הממשלות המקומיות ודרך ההפגנות של דעת-קהל, למען יפנו את כוחותיהם ממצרים ומעיראק ולמען ישנו את מדיניות הספר הלבן נגד הישוב היהודי בארץ-ישראל. ב-1946 פינו הבריטים את כוחותיהם מסוריה ומלבנון. הרושם המתקבל היום הוא שהבריטים לא היו מוכנים באותה עת לפנות את כוחותיהם מן המזרח-התיכון בכללו. הם חיפשו דרכים להתמודד עם הלחצים שהופנו כנגדם בדרך של תמרוגים מדיניים וצבאיים בתוככי המזרח-התיכון, תוך התבססות על הכוח הפוליטי של הליגה הערבית, שנועדה לפעול כגורם הפרו-בריטי העיקרי במזרח-התיכון. הלחץ לפנות את מצרים ועיראק, כמחווה מדינית כלפי הליגה הערבית, היה המשפיע ביותר על שיקולי הממשלה הבריטית.

במאי 1946 הודיע ראש ממשלת בריטניה אטלי לפרלאמנט, כי הממשלה הבריטית הסכימה לפנות באופן הדרגתי ממצרים את כל כוחותיה הימיים, היבשתיים והאוויריים. אלא שפינוי זה נועד להיות מותנה בהסכמת מצרים לדון בדבר חתימת הסכם חדש (במקום הסכם הברית שנחתם ב-26 באוגוסט 1936 ותוקפו נקבע ל-20 שנה) שיקבע, כי בריטניה תשותף באחריות להגנת מצרים ותעלת סואץ בזמן מלחמה, או בשעת חירום, וכי מצרים תערוב לכך ש"תנקוט באמצעים הדרושים אשר יאפשרו לממשלת הוד מלכותו לבצע זאת".³⁶ באוקטובר 1946 עובדה על-ידי ממשלת בריטניה טיוטת חוזה בין בריטניה ומצרים ברוח הדברים שהעלה אטלי במאי 1946.³⁷ בטיוטה זו הוצע, כי "הפינוי של הכוחות הבריטיים מהטרי-טוריה המצרית (מצרים) יושלם עד 1 בספטמבר 1949" וכי "הערים קהיר ואלכסנדריה וכן הדלתה יפוגו עד 21 במרס 1949". יש להניח, כי בריטניה קיוותה שההסכם החדש עם מצרים ישמש דגם להסדר מאוחר יותר עם עיראק.³⁸

עתה יש לברר, היכן התכוונה בריטניה להציב את כוחותיה הימיים, היבשתיים והאוויריים, שנועדו לפנות את מצרים ולאחר מכן אף את עיראק. לשון אחר,

36. ראה: J. C. Hurewitz, *The Struggle for Palestine*, N.Y. 1950, p. 248. 37. *G. B. Parliamentary Papers*, 1947, Egypt. No. 2 Cmd 7179 (ע"פ ד"ר שמיר וי. לינץ, מקורות לתולדות המזה"ת בעת החדשה, אוניברסיטת ת"א 1966, חלק ב', עמ' 94-96).

38. טיוטת ההסכם המוצע בין בריטניה ומצרים לא נהפכה מעולם להסכם של ממש. הסכם דומה בין בריטניה ועיראק נחתם בראשי תיבות בפברואר 1948, אבל הוא לא אושר, כי ממשלת עיראק בראשותו של צלאח ג'אבר נאלצה להתפטר בשל הסערה שקמה בעיראק בגלל ההסכם.

עלינו לנסות ולאתר, אם בריטניה חיפשה לבסס לעצמה מרכז איסטרטגי אחר במזרח-התיכון כתחליף למצרים. ראיות מספר מעידות, כי מגמתם של הבריטים היתה להקים בסיס זה במרחב ארץ-ישראל וסיני (ראה מפה מס' 2). כדי לממש את הקמת המרכז האיסטרטגי הרצוי במרחב ארץ-ישראל — סיני פעלה בריטניה בשני מסלולי מדיניות אלטרנטיביים שנועדו, כל אחד בנפרד או שניהם גם יחד, להקנות לה את הגיבוי המדיני ההכרחי לכך. שני מסלולי מדיניות אלה היו:

א. התירה לכך שהשלטון הבריטי על ארץ-ישראל, שניתן כמנדאט מטעם חבר הלאומים, יתמיד בעתיד כפיקדון נאמנות מטעם האו"ם, תוך השתחררות מכבלי ההתחייבויות של המנדאט הקודם שאבד עליו כלה, על-פי השקפת הבריטים. עד פרסום דו"ח ועדת החקירה של האו"ם ב-1 בספטמבר 1947, היה זה האפיק העיקרי של מדיניות בריטניה בארץ-ישראל. נאומו של קרייץ ג'ונס בעצרת האו"ם, ב-26 בספטמבר 1947, בישר את שינוי מדיניותה של בריטניה. אולם מעולם לא ויתרה על אפיק זה לחלוטין. החל בספטמבר 1947 ועד לכשלונה של הפלישה הערבית, בקיץ 1948, הפעילה בריטניה אפיק זה כאפיק משני. בתקופת מרס—מאי 1948 הציעה ארצות-הברית למועצת הבטחון ולעצרת האו"ם לדחות את תכנית החלוקה ולגהל את המשטר בארץ-ישראל באמצעות מועצת הנאמנות של האו"ם שתפעיל מושל מטעמה. היה ברור, כי מושל זה, שנועד לשמש "נאמן" מטעם האו"ם, יישען על הכוח הצבאי והמשטרה הבריטי, אשר לא יסוג ב-14 במאי 1948 אלא יישאר באזרח זמני, אבל בלתי מוגבל.³⁹

הביטוי הסופי האפשרי והבלתי מוכח של אפיק זה הוא, תקוותה האפשרית של בריטניה שמדינת ישראל תתמוטט בעקב פלישת צבאות ערב, ואז תוזמן בריטניה על-ידי האו"ם ועל-ידי היהודים לשוב ולהשליט סדר ושלוה בארץ-ישראל, כנאמן מטעם האו"ם, אך בתנאים אחרים מאלה של המנדאט לשעבר. (האם לשם כך נשארו הבריטים בחיפה וברפיח עד 30 ביוני 1948?).

ב. האפיק המדיני הבריטי האחר גרס — חינוק מעמדו הביין-לאומי, הביין-ערבי והפנימי של שליט עבר-הירדן, האמיר עבדאללה, והכשרתו לשמש ריבון מדיני מוכר על כל שטחי ארץ-ישראל משני עברי-הירדן. עד ספטמבר 1947 שימש אפיק זה רק אפיק משני: במרס 1946 העניקה בריטניה עצמאות פורמאלית לעבר-הירדן, עשתה את האמיר למלך וקשרה את עבר-הירדן אליה בהסכם העדפה על-פי הדגם של ההסכמים הקודמים עם מצרים ועיראק, שאיפשר לבריטניה לקיים בידיה את אותן זכויות בעבר-הירדן שקיימה בתקופת המנדאט. לנוכח דו"ח ועדת החקירה של האו"ם שפורסם בספטמבר 1947, ולנוכח הסיכוי הוודאי שדו"ח זה יתקבל בעיקרו על-ידי עצרת האו"ם בספטמבר-נובמבר 1947, החליטה, ככל הנראה, ממשלת בריטניה לעשות אפיק זה לאפיק עיקרי. פירוש הדבר, שבריטניה החליטה לתמוך, לעודד ולסייע בידי המלך עבדאללה להשתלט על מאכסימום אפשרי משטחי ארץ-ישראל המערבית בתקווה שניצחון מדינות ערב במלחמה יקנה למלך עבד-

אללה את השלטון על מירב שטחי ארץ-ישראל המערבית, שעליהם יחולו אוטור-מאטית סעיפי חוזה ההעדפה בין בריטניה ועבר-הירדן, אשר נחתם ב-22 במרס 1946 וחודש ב-15 במרס 1948 במתכונת קצת יותר נוחה לעבר-הירדן.⁴⁰ התוכחה הטובה ביותר, המעידה על כוונותיה של בריטניה בכיוון זה, מצויה בזכרונות המפקד הבריטי של הלגיון הערבי גלאב באשא, שדיווח על שיחה שקיים ראש ממשלת עבר-הירדן תופיק אבו-אל-הודא עם שר החוץ הבריטי ארנסט בוויין עת ביקר ראש ממשלת עבר-הירדן בלונדון בסוף פברואר ובתחילת מרס 1948, כדי לקיים שיחות הכנה לקראת גיסוח ההסכם המחודש שנחתם, לאחר מכן, בעמאן

ב-15 במרס. גלאב באשא מדווח על כך להלן:⁴¹

"תופיק באשא אמר, כי המנדאט הבריטי על פלשתינ עומד להסתיים. היהודים הכינו ממשלה אשר יש ביכולתה לקבל סמכות ולהכנס לפעולה מיד כשיסתיים המנדאט ב-15 במאי 1948. אולם ערביי פלשתינ לא עשו כל הכנות למשול על עצמם. אין להם בפלשתינ מנהיגים המסוגלים לארגן מינהל כל שהוא. באופן דומה הכינו היהודים כוח משטרה המורכב משוטרים יהודים ששרתו במשטרת פלשתינ. אבל הדבר החשוב ביותר הוא שליהודים יש צבא מאורגן במסגרת ה'הגנה'. לערבים אין כוחות מזוינים ולא מצויים בידם האמצעים להקים צבא. מכאן נובע, הסביר תופיק באשא, כי אם יישאר המצב במתכונת המשתקפת מתיאור זה, הרי שעלול להתרחש אחד משני הדברים הבאים: — או שהיהודים יתעלמו מתכנית החלוקה של האו"ם וישתלטו על כל פלשתינ עד לגבר הירדן, או שהמופתי יחזור וינסה לבסס את עצמו כשליטה של פלשתינ ערבית. אף אחת משתי האלטרנאטיבות הללו אינה תואמת את האינטרסים של בריטניה או של עבר-הירדן. המופתי היה והווה האויב המר ביותר של בריטניה. הוא בילה את שנות מלחמת העולם השניה עם היטלר בברלין. הוא היה והווה האויב הבלתי מתפשר של עבר-הירדן והוא אף נחשב כריב אישי של המלך עבדאללה. במשך השבועות האחרונים מקבלים המלך עבדאללה וממשלת עבר-הירדן הרבה בקשות ומשלחות מנכבדים ערביים בפלשתינ, באמצעותן מבקשים הפלשתינאים את עזרתו ואת הגנתו של הלגיון הערבי, החל מהרגע בו יפנו הכוחות הבריטיים את פלשתינ. לכן מציעה ממשלת עבר-הירדן כי, משיסתיים המנדאט הבריטי, יישלח הלגיון הערבי אל מעבר לירדן (מערבה) על מנת להשתלט על אותו חלק מפלשתינ המיועד לערבים והגובל בתחומה של עבר-הירדן."

"משסייתי לתרגם את המשפטים עד כאן" — ממשיך גלאב בסיפורו — "שיסע בוויין את תופיק באשא באמרו: It seems the obvious thing to do (דומה, כי זה המעשה הנכון, שאותו יש לעשות כדבר המובן מאלין)."

עדותו זו של גלאב, המייצג באישיותו גם את האינטרס העבר-ירדני וגם את האינטרס הבריטי, מראה בעליל, כי ללגיון הערבי ניתן "אור ירוק" מטעם ממשלת

40. ראה בעיקר את הנספח לחוזה 1948, אצל ש. רוזן, ספר החוזים למוזה"ת, עמ' 173—176.
J. B. Glubb, *A Soldier with the Arabs*, London, 1957, pp. 62—66. 41.

בריטניה לפלוש אל כל המרכז ההררי של ארץ-ישראל המערבית, בכלל זה איזור ירושלים. אם נזכור, כי גם איזור עזה והעיר יפו, נכללו בתחום הטריטוריה שהוקצה לערבים, ואם נניח כי גלאב באשא לא חייב לדווח את כל האמת, לא ייפלא, אם שאיפותיה מרחיקות הלכת של ממשלת עבר-הירדן היו נושאות אותה, במקרה של התמוטטות מדינת ישראל בראשיתה, עד לחוף הים התיכון, ובברכתה הוודאית של ממשלת בריטניה.

מכל האמור משתמע, כי לממשלת בריטניה היה אינטרס חיוני במפלתם של היהודים בתקופת מלחמת העצמאות. ריצ'רד קרוסמן, שנמנה עם מנהיגי מפלגת הלייבור, אף העז להאשים את ראש ממשלת בריטניה (אטלי) ואת שר החוץ שלה (בווין) בנסיון לג'נוסייד של הישוב היהודי בארץ ישראל.⁴¹ ואף הצהיר כי "בווין הבהיר שלא יעשה מאומה כדי לסייע ליהודים אם יורקו אותם ליס",⁴¹ בלכן ניתן להניח במידה רבה של ודאות שממשלת בריטניה תמכה ועודדה, החל בספטמבר 1947, את ממשלות ערב לפלוש לארץ-ישראל המערבית, מיד עם הפינוי הבריטי, בהעריכה, כי זו הדרך היחידה האפשרית למגר את מדינת ישראל ולהכשיר את מרחב סיני וארץ-ישראל כמרכז האיסטראטגי הבריטי החדש במזרח-התיכון. במקרה של ניצחון יכלה בריטניה להציג בפני מדינות ערב השונות את הסיכויים הוורודים הבאים:

א. לעבר-הירדן — סיכויים עצומים להתרחבות טריטוריאלית, עד כדי סיכוי לספח את רוב ארץ-ישראל המערבית.

ב. למצרים — "עיסקת הבילה" על פיה ישתתפו המצרים בפלישה ותמורת זאת יפנו הבריטים את כוחותיהם ממצרים אל ממזרח לסואץ, אל סיני והנגב הישראלי.

ג. לעיראק — "עיסקת הבילה" דומה למצרית.

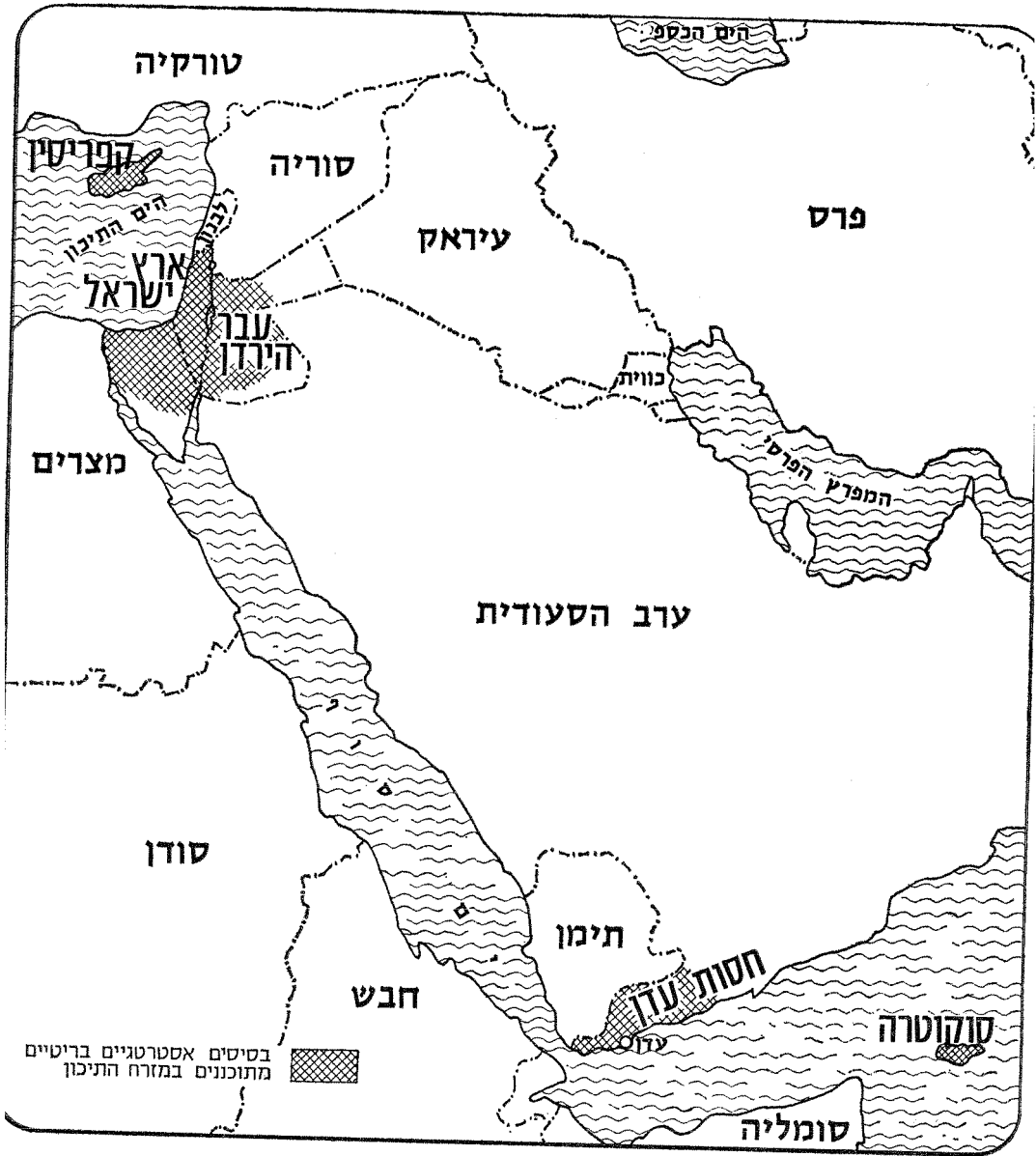
ד. לסוריה ולבנון — תגמול מועט של סיפוחים טריטוריאליים בצפון ארץ-ישראל המערבית בלי שיתקרבו יותר מדי לחיפה.⁴¹

41. מאמרה של Susan Barnes על ריצ'רד קרוסמן ב-"Sunday Times Magazine" מיום 29 נובמבר 1970, עמ' 17.

המאמר מבוסס על ראיון אישי ועל ציטוטים מאמרי פיו של ריצ'רד קרוסמן לאמור: "אנוכי חשבתי כי זה (עמדתו של בווין כלפי הדו"ח של ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית בתקופת קיי-סתיו 1946) חזירי ונאבקתי כנגדו (כנגד בווין). נאבקתי גם כנגד אטלי ואינוני יכול להגמל משנאתי אליו בעבור זה. אף פעם בחיי לא נתקלתי בדבר העולה ברשעותו על מעשיהם. היה זה נסיון לרצח-עם (ג'נוסייד)). הדבר נכשל — אולם הם אכן ניסוהו. כמובן שהעניינים התפתחו כך שמדינת ישראל הקטנה הזו לא נזקקה לעזרתם. הם טפלו בבעיה בעצמם".

41. 'מעריב' מיום 18 אפריל 1972, עמ' 28. ראיון שנתן קרוסמן לסופר 'מעריב' בלונדון יוסף פינקלסטון.

41. מעניין לציין, כי ברוב ניסוחי התכניות האיסטראטגיות הערביות לא מוזכרת חיפה כיעד איסטראטגי סופי. בניסוחים השונים ניתן למצוא את נמלי עכו כיעד סופי לצבאות הסורי והלבנוני, את תל-אביב כיעד סופי בעבור הצבאות המצרי, העבר-ירדני והעיראקי,



חזון בריטניה בשנים 1946-1948 להקים מרכז אסטרטגי חדש בארץ ישראל ובסיני במקום המרכזים שבמצרים ובעיראק

(המרכזים בקפריסין ובעדן נועדו להישאר במקומם)

דומה כי צדק ג'. ס. הורוויץ בקבעו כבר ב־1950, כי "זכויות היתר הצבאיות של בריטניה בעבר-הירדן לא יכלו לפצותה על הנסיגה הבלתי נמנעת ממצרים ועיראק. התפתחות זו העלתה את חשיבותה האינטראטגית של ארץ-ישראל. בתחומי ארץ-ישראל יכלה הממלכה המאוחדת למצוא תחליף לבסיס הצי של אלכסנדריה באמצעות חיפה, בעוד שהשליטה על הנגב [ואפשר אף להוסיף: על סיני] יכלה לבסס את בריטניה באגף הצפוני [מזרחי] של תעלת סואץ".⁴² אינטרס זה של בריטניה עמד בניגוד מוחלט לאינטרס של עצמאות פלשתינ, בה במידה שעמד בניגוד לאינטרס של עצמאות מדינת ישראל, והוא שקבע את עמדתה של בריטניה בתקופת מלחמת העצמאות כלפי בעיית ארץ-ישראל בכללה.

עמדת ממלכת עבר-הירדן ההאשמית בגשתנו לנתח את עמדתה של ממלכת עבר-הירדן ההאשמית עלינו לזכור, כי שאיפותיו המסורתיות של עבדאללה חרגו הרחק מעבר לתחום השלטון על עבר-הירדן בלבד. ההסדרים שנעשו בין בריטניה והמלך חוסיין (אביו של עבדאללה) ממכה קבעו, כי לאחר מלחמת העולם הראשונה ימונה עבדאללה לשליט עיראק, בעוד אחיו פייצל יתמנה לשליט סוריה. משנשתבשו הדברים, בעקב התנגדותם הנמרצת של הצרפתים, שינו הבריטים את ההסדר המקורי והעבירו את פייצל לעיראק, ואילו עבדאללה נאלץ להסתפק ב־1921 באמירות של עבר-הירדן. כבר ב־1938, בעיצומם של מאורעות הדמים בארץ-ישראל, הציע עבדאללה לאחד את ארץ-ישראל ועבר-הירדן תחת שלטונו.⁴³ לקראת סוף מלחמת העולם השנייה, בשנת 1944, העלה האמיר עבדאללה בפני בריטניה את תוכניתו לכינונה של מדינת סוריה הגדולה שנועדה לכלול בתוכה את סוריה, לבנון, עבר-הירדן וארץ-ישראל. היה ברור שעבדאללה נועד לעמוד בראש המדינה המוצעת. האמיר עבדאללה קיווה, כי התמוטטותה של האימפריה הצרפתית במלחמת העולם השנייה ועמדתו הפרו-בריטית במלחמתו זו, אכן יזכוהו בתגמול הנכסף של ההשתלטות על סוריה הגדולה.

מהלך העניינים במזרח-התיכון התקדם לא לפי משאלותיו של האמיר עבדאללה

את ירושלים כיעד חיוני לצבאות המצרי והירדני. (ראה מחמד פיצל אל-מונעם. אסראר 1948, קהיר, 1968 עמ' 310—322). דומה כי גם זה סימן המעיד על מעורבות בריטית מסוימת בכל הנוגע להתוויית רעיון הפלישה. עארף אל עארף (אל-נכבה, עמ' 287) מספר, בשם הרמטכ"ל הסורי, בריגדיר עבדאללה עטפה, כי גם חיפה נקבעה בתכנית אינטראטגית ראשונית תיאורטית, בה דובר על הפעלת צבא פלישה ערבי בן 6 דיבזיות.

J. C. Hurewitz, *The Struggle for Palestine*, p. 248. מעניין מאד בנידון מאמרו של אלעזר גלילי: 'התהיה ארץ-ישראל בסיס צבאי?' מערכות ל, דצמבר 1945, עמ' 5—11.

⁴³ תוכיר עבדאללה אל הסנאטור המצרי עבד אל חמיד בי ב־5 ביוני 1938. מתוך חשבון הנפש של עבדאללה, השלמה לזכרונות עבדאללה, בתרגום דן סואן, הוצאת ארבל 1954, עמ' 149.

והוא נאלץ להסתפק, במרס 1946, בקבלת עצמאות פורמאלית לעבר-הירדן והכרתו למלך, כשהבריטים מועידים אותו כריבון אלטרנאטיבי לכל שטחי ארץ-ישראל. היה מובן מאליו, ששליטה של עבר-הירדן יתנגד לכל נסיון להקים מדינה ריבונית כלשהי בארץ-ישראל המערבית, הן פלשתינאית והן יהודית. בעקב נטייתו המסורתית למדיניות ריאלי, ניהל את מאבקו כנגד המדינות העצמאיות בארץ-ישראל המערבית בזהירות ובתקיפות, חליפות, כשהוא מצליח להדביר בכוח את יריבו הפלשתינאי החלש ובעודו מנסה לסחוט את המאכסימום מיריבו היהודי החזק יחסית.

חלק מהעובדות העיקריות בתהליך המעורבות העבר-ירדנית כבר נימנו לעיל. למען הבהר את התמונה השלמה נשחזר עתה את כל המהלך המדיני-צבאי של ממלכת עבר-הירדן ההאשמית, שבאמצעותו נהפכה מדינה זו למפקיע העיקרי של עצמאות פלשתינאית:

באמצע נובמבר 1947 התקיימה פגישה בביתו של רוטנברג בנהריים בין המלך עבדאללה ובין גולדה מאירסון (מאיר) שהיתה ראש המחלקה המדינית של הסוכ-נות היהודית בירושלים. בפגישה זו אמר עבדאללה, כי "אם תחליט עצרת האומות המאוחדות על חלוקת הארץ לשתי מדינות, יהודית וערבית, רוצה הוא לספח את השטח הערבי לממלכתו"⁴³ לפנינו דוגמא מובהקת של ניהול מדיניות ריאלי מחד המלך עבדאללה ברגע היסטורי, שבו פועלים הלחצים הבין-לאומיים לטובה האינטרס הישראלי. אולם אפילו במעמד זה דיווחה גולדה מאירסון על "שתי נקודות שעוררו חשש. פעם שאל על יחס היהודים להכללת מדינתם (הוא קרא לה בשם הרפובליקה היהודית) בתוך ממלכתו. משקיבל תשובה שלילית לא המשך בנקודה זו. פעם העיר, כי היה חפץ שהחלוקה לא תביישו מבהינת השטח שהערבים יקבלו. הוא הודיע למנהיגי הערבים בארץ, כי יעמוד מצד ולא יגיש להם עזרתו, אם הנהלת כל העניין הפלשתינאי לא תימסר מצדם לידיו בלבד"⁴⁴. שתי נקודות מדאיות אלו עוד תועלנה ותודגשנה בהמשך על-ידי עבדאללה, כשמצבו המדיני והצבאי יהא משופר יותר.

בסוף פברואר או בתחילת מרס 1948 קיבל השליט העבר-ירדני את אישורה של ממשלת בריטניה לספח, לפחות, את החלק שנועד לערבים בארץ-ישראל המערבית והגובל עם עבר-הירדן. זאת נוכחנו מדיווחו של גלאב באשא שצוטט בהרחבה, בפרק ב' לעיל. ייתכן מאוד, כי בעתיד יתברר שממשלת בריטניה נתנה למלך עבדאללה "אור ירוק" בתחום קצת נרחב יותר מזה שצוטט על-ידי גלאב. בתחילת מאי 1948 סירב המלך עבדאללה לשתף את הלגיון הערבי בתכנית האינטראטגית אשר גובשה בדמשק על-ידי רמטכ"לי הצבאות הערביים. הוא העדיף להפנות את הלגיון אל המרכז ההררי של ארץ-ישראל, במגמה להשתלט

43. זאב שרף, שלושה ימים, ת"א, עמ' 61. וכן Abidi, Jordan, A Political Study 1948—1957, p. 27. (מאומת ע"י Marie Syrkin, Waw of Valour,

(A Biography of Golda Meyerson

.44 זאב שרף, שם.

על מאכסימום אפשרי ממרכז הארץ המאוכלס בערבים, כדי למנוע מן הפלשתינאים להתארגן התארגנות מדינית וכדי לזכות בבסיסים איסטרטגיים מוצקים שיאפשרו לו להשתלט, או לפחות לאיים על מרכז הישוב היהודי בירושלים ובמישור החוף (ראה מפה מס' 1 ופרק ב' לעיל).

ב-11 במאי 1948, ממש ערב הפלישה של הצבאות הערביים לארץ-ישראל המערבית, נפגשה גולדה מאירסון פעם שניה עם המלך עבדאללה בעמאן. בפגישה זו הציג השליט העבר-ירדני תכנית מדינית יומרנית הרבה יותר מזו שהוצגה בנובמבר 1947: "הארץ צריכה להישאר בלתי מחולקת ובתוכה תהיה ליהודים אוטונומיה באזורים המאוכלסים על ידיהם (הצעה מעין זו כבר הוצעה בדצמבר 1942, על-ידי גורי אל סעיד, במסגרת תכניתו לאיחוד מדיני של הסהרה-הפורה). זה יהיה סידור לשנה אחת, ובתום השנה תאוחד עם עבר-הירדן. יוקם פרלמנט אחיד ובתוכו חמישים אחוז ליהודים; אולי תהיה גם הממשלה מורכבת מחציתה מיהודים ומחציתה מערבים, אך דבר זה לא נאמר בבירור..." הגברת מאירסון ענתה... כי "הצעתו אינה באה בחשבון כלל וכלל כיסוד למשא ומתן. הוא חוזר ואמר, כי רצונו בשלום ואינו רוצה בהרס החקלאות והתעשייה. אולם אם לא תתקבל הצעתו הרי שאין להימנע ממלחמה. ובכלל — למה נחפזים היהודים בהכרזת מדינה עצמאית וריבונית?"⁴⁵

במהלך מבצעי הלגיון הערבי בתחומי ארץ-ישראל המערבית, בין מאי ואוגוסט 1948, התברר לעבדאללה, כי תקוותו להשתלט על ארץ-ישראל כולה לא תצלה בידו. לכן החל לנקוט צעדים מדיניים כדי למצוא אפשרות להסדר עם מדינת ישראל. צעדים אלה נעשו באמצעות צינורות דיפלומטיים בפאריס והחל, בנובמבר 1948, גם במגעים ישירים עם נציגים ישראלים,⁴⁶ שהסתיימו ב-3 באפריל 1949 ברודוס, בחתימת הסכם שביתת הנשק בין ישראל וממלכת ירדן ההאשמית. במהלכם הממושך של המגעים המדיניים הללו בין נציגי ישראל והמיימשל של המלך עבדאללה ניסה השליט העבר-ירדני לסחוט מן הצד הישראלי הסכמה לכך, שריבונותו המדינית על הנתחים מארץ-ישראל המערבית תקיף מאכסימום שטחים אליהו ששון מדווח לנו,⁴⁷ כי בפגישתו, בדצמבר 1948, עם המלך עבדאללה הוא שוכנע, כי אבדן לוד ורמלה כאב למלך מאד וכי "הוא רואה כמובן מאליו שישראל תחזור לגבולותיה שנקבעו בתכנית החלוקה, שלא זו בלבד שנתזר לו את לוד ורמלה אלא אף נעניק לו פרוודור בנגב אל עזה, וכאשר נגרש את המצררים מעזה,"⁴⁸

45. זאב שרף, שם, עמ' 62.

46. ראה רשימתו של השר לשעבר אליהו ששון, 7 ימים, מוסף ידיעות אחרונות, מיום 21 באוגוסט 1970, עמ' 6-7 וכן: עבדאללה אל-תל, זכרונות, פרק 14.

47. שם, שם.

48. אליבא דאליהו ששון התקיימה פגישה זו בדצמבר 1948, משמע לפני מבצע "חורב" או בתחילתו. עבדאללה אל תל טוען, כי פגישתו של ששון עם המלך עבדאללה התקיימה רק בליל 16-17 בינואר 1949. מכל מקום גם מסיפורו של עבדאללה אל תל ניתן להבין

או שהם יצאו מרצונם — יקבל עבדאללה גם את עזה". אם נוסיף לכך את התקווה של המלך עבדאללה (וגם של הבריטים) שהנגב הדרומי יישאר, דה פאקטו, בשליטתו, הרי מצטיירת בפנינו תמונת השאיפות המירביות שפיעמו בלב השליט הירדני בתקופת דצמבר 1948. בסופו של דבר, לא שיחק הצד הישראלי את המשחק המקווה, והמלך עבדאללה נאלץ להסתפק בסיפוחו הממשי של המרכז ההררי של ארץ-ישראל, מהרי חברון בדרום ועד איזור ג'נין בצפון, ואילו המחצית המערבית של ירושלים והפרוזורר צורפו סופית למדינת ישראל.

במקביל למגעים המדיניים שהודשו עם היהודים (הפעם עם מדינת ישראל), החל באוגוסט ספטמבר 1948, נקט המלך עבדאללה צעדים נמרצים כדי למנוע כינונה של פלשתיין ערבית-עצמאית. הוא עשה זאת בדרך של הקמת מינהל עבר-ירדני מובהק בכל השטחים שנכבשו על-ידי הלגיון הערבי ועל-ידי הצבא העיראקי, תוך דחיה מוחלטת של סמכות ממשלת פלשתיין, שהוקמה בעזה ב-22 בספטמבר 1948; ועל ידי כינוס ועדת יריחו שנתנה את הלגיטימציה הסופית לסיפוח מירב השטחים מארץ-ישראל המערבית אל עבר-הירדן, עד שאפילו שם המדינה הוסב מעבר-הירדן ל"ממלכת ירדן ההאשמית".

ע מ ד ת מ מ ל כ ת ע י ר א ק ה ה א ש מ י ת

אחת התופעות הראויות לציון היא הפעילות הרבה של גורמים צבאיים עיראקיים בתקופה הראשונה של מלחמת העצמאות, עוד לפני פלישת הצבאות הערביים הסדירים. הגנרל העיראקי אסמעיל צפוח התמנה בדצמבר 1947 למפקד הכוחות הלאומיים, שהורכבו מערביי פלשתיין והמתנדבים האחרים, להגנת פלשתיין.⁴⁹ הגנרל העיראקי נור אל-דין מחמוד נתמנה, בסוף אפריל או תחילת מאי, 1948, למפקד הכללי החדש, במקום אסמעיל צפוח, לקראת תחילת הפלישה של הצבאות הערביים הסדירים ב-15 במאי 1948.⁵⁰ המרשל העיראקי הוותיק טאהא אל האשמי נתמנה בפברואר 1948 ליועץ הצבאי הבכיר ליד ועדת פלשתיין של הליגה הערבית. הרבה מאוד מתנדבים עיראקיים שרתו במסגרת "צבא ההצלה" בהרבה מקומות בארץ, הן בערים (יפו, ירושלים) והן בכוחותיו של קאוקגי שפעלו בשומרון. אפילו המופתי, שהגזים בהערכת עוצמתם של הכוחות הפלשתינאים של "צבא הגיהאד המקודש", אשר סרו למרותו, הדגיש, כי רוב מפקדיו "קיבלו את הכשרתם הצבאית בעיראק ובגרמניה".⁵¹ על כל האמור לעיל יש להוסיף את העוצמה הניכרת של הכוח הסדיר העיראקי שלקה חלק בפלישה לארץ-ישראל

בבירור שניציג המלך עבדאללה, ד"ר שאוכת, אכן ביקש מאליהו ששון את השליטה על איזור עזה ואשקלון, כבר במהלך דצמבר 1948.

49. מאחורי הפרגוד, עמ' 56.

50. שם, עמ' 144—145; 148—149.

51. אמין אל חוסייני, חקאק ען קציית פלסטין, עמ' 95.

המערבית ואשר הגיע, בקיץ 1948, לכלל 4 חטיבות מוגברות יבשתיות ושתי טייסות של חיל האוויר.⁵² מה היה אפוא האינטרס של עיראק במלחמת פלשתינ ב-1948? ייתכן מאוד שקצתם של המניעים נעוצים היו במעורבות של הצבא בשלטון העיראקי. צבא זה, אם כי היה חדש בעיקרו — יציר התקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה, שאב יוקרה מן הקצונה העיראקית אשר שרתה בצבא העותומני. בקרב צמרת הצבא, שנבנה בשנות ה-20 במתכונת הארגון והדוקטרינה הבריטיים, התפתחה יומרה ליהפך לכוח הדומיננטי במשטר העיראקי. בעצם אין זה מקרה שהפיכות הקצינים הראשונות במזרח-התיכון החלו בעיראק עם הפיכתו של בכר צדקי ב-1936, ובעקבותיה השלטון הסמוי עד סוף מאי 1941 של קצונת "ריבוע הזהב". אף היו קצינים עיראקיים שכינו בגאווה את עיראק "פרוסיה של המזרח-התיכון". עם מנטאליות צבאית תוקפנית כגון זו אין פלא, שהצבא העיראקי שאף להיות לערש הכוחות הצבאיים הערביים, הן מבחינה דוקטרינרית והן בשיתוף פעולה מעשי בשעת הצורך.

אולם דומה, כי המנטאליות הצבאית מסבירה רק אפס קצהו של האינטרס העיראקי, מה גם שהגניוס הצבאי העיראקי לא הוכיח עצמו כלל ועיקר במלחמת העצמאות. האינטרס העמוק יותר הוא אינטרס האשמי, במתכונת עיראקית, שהיתה בעלת היקף הרבה יותר גדול מזו העבר-ירדנית. בדצמבר 1942 הגיש ראש ממשלת עיראק נורי אל סעיד תזכיר לבריטניה שכלל תכנית להקמת הקהילה המדינית של "הסהר הפורה".⁵³ הרעיון המרכזי בתזכיר זה היה להקים איחוד מדיני (תחילה קונפדראטיבי ואחר-כך הדוק יותר) של הארצות הבאות: עיראק, סוריה, לבנון, ארץ-ישראל, ועבר-הירדן. היה ברור, כי המנהיגות המדינית העיראקית נועדה לשמש גם כמנהיגות לכל מדינות הסהר הפורה, תחת שלטון נומינאלי של הכתר ההאשמי (כנראה מן הענף העיראקי של צאצאי פיצל). כשלב ראשון הציע נורי סעיד שיבוצע איחוד מדיני (תחילה פדראטיבי) של סוריה, לבנון, עבר-הירדן וארץ-ישראל למדינת סוריה הגדולה (דומה כי האמיר עבדאללה היה נכון לקבל רק את השלב הזה). במסגרת תכנית גדולה זו הציע נורי אל סעיד לפתור גם את בעיית היהודים בארץ-ישראל, שנועדו לקבל אוטונומיה חלקית באזורים מסוימים בתחומים הבאים: שלטון מקומי, חינוך, בריאות, משטרה. כן הובטחו זכויות העדפה אוטונומית למארונים שבלבנון. הסמכויות האוטונומיות ליהודים ולמארונים נועדו להיות נתונות בפיקוחה של ממשלת סוריה הגדולה. הבריטים לא התלהבו מעולם מתכנית הסהר הפורה של נורי אל סעיד. לימים עודדו לכונן במקומה, במרס 1945, את הליגה הערבית, שהכניסה את מצרים לזירת המאבק הבינ-ערבי כמשקל-נגד לעיראק. אולם יש להניח, כי החזון המדיני הזה

52. מאחורי הפרגוד, עמ' 151—152.

53. General Nuri al-Said, *Arab Independence and Unity*, pp. 11—12. (על-פי: ד"ר שמיר וי. לונץ, מקורות לתולדות המזרח בעת החדשה, אוניברסיטת ת"א

1966, חלק ב', עמ' 83—85).

לא מש ממוחה של ההנהגה העיראקית, שנורי אל סעיד היה נושא דברה העיקרי עד הפיכת קאסם ב'14 ביולי 1958. בביצוע שלב א' של התכנית — איחוד סוריה רבתי — היתה זהות אינטרסים בין שתי הממלכות ההאשמיות, בעבר-הירדן ובעיראק. ייתכן מאוד, כי התערבותה הרבה של עיראק במלחמת העצמאות נבעה מהערכתה שניצחון ערבי נגד היהודים, כשההאשמים הם הגורמים הדומיננטיים בצד הערבי, עשוי לקדם את רעיון סוריה הגדולה צעד אחד קדימה, לפחות על ידי איחוד עבר-הירדן עם רוב חלקי ארץ-ישראל המערבית. הם קיוו, כי במרוצת השנים יתקדם רעיון איחוד הסהר הפורה, ויעד הביניים הבא יהיה איחוד סוריה הגדולה (לפי התכנית המקורית), או איחוד הממלכות ההאשמיות מעיראק במזרח אל ארץ-ישראל במערב, אשר ייצור גשר יבשתי האשמי בין המפרץ הפרסי לים התיכון שיימצא כולו בשליטה עיראקית.

מכל האמור לעיל משתמע, כי רעיון הקמתה של מדינה ערבית פלשתינאית עצמאית היה מנוגד לאינטרס ההאשמי העיראקי, ומכאן נבעו מעשי העיראקים ומחדליהם בעניין זה.

ע מ ד ת מ צ ר י מ

כבר צוין לעיל, כי המשטר בתקופת פארוק לא היה להוט מאד לשתף את המצרים, במלוא כוחם, בפלישת הצבאות הערביים לארץ-ישראל המערבית. חוסר ההתלהבות התבטא בבירור בתכנית האיסטראטגית שגובשה בדמשק (ראה מפה מס. 1) בתחילת מאי 1948. לפי תכנית זו נועד למצרים רק תפקיד של ריתוק, הסחה, ולכל היותר תפקיד של מאמץ מישני איסטראטגי. לא ייפלא אפוא אם יתברר בעתיד שהכוונה הראשונה של מצרים היתה להפעיל רק את הכוחות המתנדבים של האחים המוסלמים (שפעלו בדרום הארץ חודשים מספר לפני הפלישה הסדירה), בסיוע אלמנטים של צבא היבשה הסדיר ובתוספת הפעלה של חיל האוויר וחיל הים המצרי.

דומה, כי החלטת ההנהגה המצרית לפלוש לארץ-ישראל, פלישה הרבה יותר מאסיבית, נפלה ממש בימים האחרונים לפני המעשה, כתוצאה משלוש הסיבות האפשריות הבאות, המשולבות זו בזו:

א. התברר למצרים, כי שליט עבר-הירדן איננו מתכוון לפעול על-פי "תכנית דמשק" אלא לפלוש אל מרכז ארץ-ישראל המערבית, תוך נסיון ליצור עובדות מוגמרות של סיפוח מירב השטחים של ארץ-ישראל המערבית. ההנהגה המצרית העריכה, כי התמוטטותה של מדינת ישראל בעקבות הפלישה תעלה את המלך עבדאללה ההאשמי למעמד של השליט הבלעדי על כל ארץ-ישראל המערבית, או על רובה. היה חשוב למצרים, כי התפשטותו של עבדאללה תיחסם על ידי כיבוש מצרי של מירב השטח בדרומה של ארץ-ישראל המערבית, ולוא רק כדי שיהא בכדי מצרים קלף למיקוח, עם שאר מדינות ערב ועם בריטניה, בקשר עם ההיערכות הפוליטית של המזרח-התיכון בעתיד, בשילוב עם האינטרס הבריטי של העתקת מרכז הכובד האיסטראטגי שלה אל מרחב ארץ-ישראל וסניג.

ב. יש להניח, כי בריטניה עודדה את ההנהגה המצרית והפצירה בה ליטול חלק בפלישה, בהבטיחה לה, כי השתתפות מצרים בחיסול מדינת ישראל תגביר את סיכויי המפלה של היהודים בלי שייגרמו אבידות רציניות לצבא המצרי. בריטניה הציעה, כנראה, למצרים, כי תכבוש את דרום ארץ-ישראל המערבית (אפילו עד קו ירושלים—תל-אביב) ואחר כך יפונה הצבא הבריטי ממצרים אל ארץ-ישראל הדרומית. הוזה-אומר מעין "עסקת חבילה": — השתתפות מצרים בפלישה לארץ-ישראל תמורת פינוי הצבא הבריטי ממצרים אל השטחים שנכבשו על ידי המצרים.

ג. החל בהקמת הליגה הערבית, במרס 1945, הלכה מצרים ונעשתה למדינה הערבית החשובה ביותר. חשיבות זו באה לה הן בזכות גודלה היחסי ומעמדה הבינ-לאומי והן בשל הנטיות הבריטיות ושאירותיהם של המלך פארוק והמנהיגים המצריים אשר מצאו בבריפריה הערבית מרחב חיוני להתגדר בו, שמצרים יכלה להיעשות למנהיגתו המדינית. משהתברר, כי הפלישה של הצבאות הערביים הסדירים לארץ-ישראל עומדת להתבצע בפועל ממש, לא יכלה עוד מצרים להתנער מן הפלישה בלי שתפסיד את מעמדה הבכיר בקרב מדינות ערב.

מכל האמור לעיל אנו למדים, כי האינטרס המצרי לא היה עשוי להשלים עם פלשתינ עצמאית. למצרים היתה פלשתינ מרחב להתמודדות עם הממלכות ההאש-מיות, או מרחב ל"עסקת חבילה" עם הבריטים. במישור ההתמודדות עם האינטרס ההאשמי היתה מצרים מוכנה, לכל היותר, להתפשר על חלוקה כלשהי של פלשתינ, ובמישור היחסים עם הבריטים היתה צריכה להעמיד את חלקה בארץ-ישראל לרשות הבריטים, שהתכוונו לשלוט עליו כנאמנים מטעם האו"ם או באמצע-עות ההאשמים. אמנם קיימת סתירה מסוימת בין שני המישורים, אולם אי-מתן עצמאות לפלשתינ היה ציר משותף וברור — רעיון בו נפגשו שני המישורים גם יחד.

המעשה היחיד שנקטה ההנהגה המצרית, המעיד, לכאורה, על תמיכתה בהקמת "פלשתינ עצמאית", הוא תמיכתה בהחלטת הליגה הערבית מיום 22 בספטמבר 1948 לכונן ממשלת פלשתינ זמנית, שמקום מושבה נועד להיות בעזה, בשטח הכיבוש המצרי. כפי שכבר נזכר לעיל, נועד כינונה של ממשלת פלשתינ להיות, קודם כל, מהלך אנטי-האשמי מובהק, כמאמרו של עבדאללה אל-תל שכתב בוכ-רונותיו, אשר חוברו ונתפרסמו בקהיר בתקופת שלטונו של נאצר: "גורם אחר אשר שימש נר לרגלי המדינות הערביות להקמת הממשלה [ממשלת פלשתינ הזמנית בעזה] היתה השאיפה לסכל את כוונת המלך עבדאללה לספח את פלשתינ לעבר-הירדן ולהפכה על ידי כך למושבה בריטית"⁵⁴.

ישנם סימנים מובהקים המעידים שמצרים לא התכוונה להרחיק לכת במשחק העצמאות של ממשלת פלשתינ שבעזה. כבר ציינו לעיל את עובדת פירוק ממשלת פלשתינ ב-1952. אולם עוד בספטמבר-אוקטובר 1948 הרחיקה ממשלת מצרים מרצועת עזה את המופתי האג' אמין אל חוסייני שהיה מנהיג אנטי בריטי מובהק

ואישיות פלשתינית חאריזמאטית. בשבועיים הראשונים לכינון ממשלת פלשתינא, סירבה ממשלת מצרים להתיר לאמין אל חוסייני להכנס לאיזור עזה, ומשנכנס, ללא רשות, גורש משם באמצעות משטרה צבאית.⁵⁵

עמדת סוריה

המניעים המדויקים להצטרפותה של סוריה אל החלטות הליגה בדבר ההתערבות הצבאית במלחמת ארץ-ישראל, החל במושב עאלה באוקטובר 1947, אינם ברורים כל צורכם. מתוך מעשיה של סוריה במסגרת פעולותיו של "צבא ההצלה", בתוך-שם הראשונים של מלחמת העצמאות (פעילות של שישקלי באיזור צפת ושל שכיב והאב בגליל המערבי), ומתוך פעילותה הצבאית הסדירה לאחר 15 במאי 1948, ניתן להסיק, כי סוריה לא גילתה עניין מיוחד בקיום פלשתינא ערבית עצמאית. מתוך דיווחיו של אמין אל חוסייני מסתבר, שהוא שהה בתחילת מאי 1948 בסוריה והתכוון לחדור אל תחום ארץ-ישראל המערבית, עם הפלישה של הצבא הסורי.⁵⁶ המופתי טוען, כי נשיא הרפובליקה הסורית דאז שוחח עמו בנדון ותבע ממנו, בשם האינטרס של פלשתינא, שלא ייכנס במועד ההוא לתחום של ארץ-ישראל. במצב זה נאלץ המופתי לחזור לקהיר, ב-22 במאי 1948, בתקווה שיצליח לחדור מכיוון זה לארץ-ישראל.

אילו התגבש בקרב ערביי פלשתינא מוקד מדיני אחר, חוץ מן הוועד הערבי העליון והמופתי, שמתוכו ניתן היה לבסס מימשל פלשתינאי עצמאי, היה מקום לטעון שהממשלה הסורית חיפשה אפשרות אחרת כדי לבסס עליה את השלטון העצמאי בפלשתינא. מאחר שערביי פלשתינא לא הקימו כל מימסד אלטרנאטיבי דומה, נקטו הסורים בדרך שבה נוקטת כל מדינה ריבונית אינטרסאנטית, בקוותם כי אם יצליחו בצעדיהם הצבאיים יספחו לארצם נתחים משטחיה הצפון-מזרחיים של ארץ-ישראל המערבית.

יש להגיה, כי השטחים המינימאליים, אליהם לטשו הסורים את עיניהם, השתרעו משני עברי הירדן והכנרת: מעמק החולה בצפון ועד בקעת הכנרת ועמק הירדן בדרום. ייתכן מאוד, כי "סיפוח צנוע" מעין זה, כתוצאה ממעשה הפלישה הצבאי, עשוי היה לשכך לתקופת מה את התסיסה הפוליטית החריפה, שלא הרפתה מן המשטר הסורי מהרגע, ב-1945, בו קיבלה את העצמאות הפורמאלית ואשר גברה עם צאת הכוחות הבריטיים בפברואר 1946.

עמדת לבנון

גם מניעיה המדיניים של לבנון בהצטרפותה אל מעשה הפלישה לא אותרו עדיין במדויק. אולם גם בעניין זה ניתן להסיק משהו מתוך מעשיה של ממשלת לבנון. כל הישגיו הצבאיים של צבא לבנון הפולש, בין 15 במאי ל-6 ביוני 1948,

55. אמין אל חוסייני, חקאק ען קציית פלסטין, עמ' 84-89.
56. שם, שם.

היו כיבוש מלכיה וקדש על גבול הלבנון. הישג זה לכשעצמו, לא היתה נודעת לו כל משמעות מדינית, אולם החל ב-6 ביוני 1948, "צבא ההצלה", בפיקודו של קאוקגי ובחסותה של לבנון, התחיל פולש למרכז ההררי הערבי של הגליל העליון והתחתון. כוח צבאי זה התבסס במשך התקופה שלאחר מכן, למרות שהוכה במהלך "עשרת הימים" (9—18 ביולי 1948) על-ידי אבדנה של נצרת וסביבתה. הוא הוסיף להתבסס באיזור הגליל שמצפון לבקעת בית נטופה עד שגורש לחלוטין במבצע "חירם" בסוף אוקטובר 1948.

על פי המידע הצבאי והפוליטי שהגיע באותה עת לידי מדינת ישראל ולדי צה"ל⁵⁷ היה הפיקוד על הכוחות הצבאיים הערביים בגליל, ערב מבצע "חירם", נתון בידי קולונל שוקייר, שהושאל מצבא לבנון. קאוקגי היה אמנם גבוה ממנו בדרגה, אולם מצווה היה לקבל את אישורו של שוקייר להוראותיו. היה ידוע, כי פנים הגליל נתון למינהל לבנוני וכי אורגן כנפה של לבנון. מפקד חזית הצפון במלחמת העצמאות, משה כרמל, כתב: "בתוך מרכז הגליל נתייצבה והלכה אדמיניסטרציה לבנונית, כי הגליל גבל בלבנון שבצפון. מדינת הלבנון נטלה אל תחת חסותה את צבא ההצלה, מימנה את הוצאותיו, הרכיבה עליו מפקדים משלה, סיעה בידו בנשק והסתייעה בו בקיום שלטון אדמיניסטרטיבי במרכז הגליל, מתוך תקווה כי עם התייצבות קבע של הגבולות אחרי המלחמה ישאר שטח זה בגבול הלבנון".

ייתכן מאד, כי ממשלת לבנון לא הצטרפה אל הפלישה מראש, מתוך כוונות סיפוח, אולם "עם האוכל בא, כנראה, גם התיאבון". במשך חודשי יולי—אוקטובר 1948 החלו להיווצר במרכז ההררי של הגליל עובדות של סיפוח, אשר היו ודאי מתגשמות, אילו לא המפלה הצבאית הלבנונית-קאוקגית במבצע "חירם". אם אכן התפתחו כוונות סיפוח אלו אצל ממשלת לבנון, ודאי שלא היה לה אינטרס רב מדי בקיומה של מדינה ערבית פלשתינאית עצמאית, שעתידיה היתה לראות עצמה זכאית לתבוע לעצמה את הריבונות על השטח המיועד להיספח אל הלבנון.

סיכום הפרובלמטיקה הערבית

מכל האמור בפרק ג' ניתן להסיק, כי במציאות המדינית של המזרח-התיכון, בתקופת 1947—1949, לא נמצאה אף מדינה ערבית אחת ואף לא מעצמה בעלת השפעה במזרח-התיכון, שהיתה מוכנה לקבל עליה את תפקיד האפוסטרופוס אשר יטה כתף להקמת מדינה ערבית עצמאית בפלשתינ. כל אויבי מדינת ישראל, שהיו אמורים, לכאורה, להיות שושבינים משותפים להקמת פלשתינ עצמאית, היו למעשה, אויביה האינטרסאנטיים של פלשתינ העצמאית.

בעיני בריטניה ומדינות ערב נהפכה ארץ-ישראל המערבית, בתקופת 1948,

57. משה כרמל (מפקד חזית הצפון במלחמת העצמאות), במערכות צפון, עמ' 251—252; נתנאל לורר, קורות מלחמת העצמאות, עמ' 433—434.

לחלל פוליטי, אותו ניסו למלא במהירות כדי לספק את האינטרסים של עצמם, תוך התנגדות מוחלטת לקיום כל גוף מדיני עצמאי בארץ-ישראל המערבית. לבד מהתנגדותם הברורה לכינון מדינה עצמאית כלשהי במרחב ארץ-ישראל המערבית, לא הצליחו המדינות הפולשות ובריטניה לגבש איסטרטגיה כוללת חיובית בדבר "חלוקת השלל" לאחר הנצחון. אולם לא זו היתה הסיבה לכשלונן.

אילו גילה הישוב היהודי בארץ-ישראל אותה חולשה חברתית, צבאית ורוחנית שגילה הישוב הערבי בפלשתינן, יש להניח שפלישת צבאות ערב לארץ-ישראל היתה משיגה את מטרתה הצבאית, והמנצחים היו יושבים ומסכמים ביניהם לבין עצמם וביניהם לבין בריטניה, איך לחלק את פירות הנצחון בלי להקים כל גוף מדיני ריבוני בפלשתינן.

כוונותיהן של המדינות הערביות ושל בריטניה לא נתממשו בגלל המפלה הצבאית שנחלו הצבאות הערביים מידי הכוחות שהישוב היהודי בארץ-ישראל הצליח לפתח מתוך עצמו ומתוך משאבי התנועה הציונית, הלא הם "ארגון ההגנה" ו"צה"ל" (שצמח מתוך "ארגון ההגנה"). כוחות אלה הצליחו לממש את רעיון הקמת מדינת ישראל הריבונית והעצמאית בתחום ארץ-ישראל המערבית. אולם בעימות שחל בין הכוחות הערביים הפולשים לבין הכוחות הישראליים, נופץ לרסיסים, לפחות לתקופה ממושכת, הסיכוי למדינה הערבית הפלשתינאית העצמאית.

הדוגמה של הישוב היהודי הקטן בן 650 אלף נפש, שזכה להשיג את עצמאותו במלחמה נגד צבאות ערב, ממחישה עובדה נוספת, והיא — חשיבותם של הכוחות הפנימיים החברתיים, הכלכליים, הרוחניים והמדיניים בכינונה של קהילה פוליטית עצמאית ובקיומה. כל מדינות ערב זכו בעצמאותן לא מכוחו של מאבק עממי רציני של החברה הערבית בכל מקום ומקום, אלא בעקבות נסיבות בין-לאומיות שונות. העצמאות ניתנה למדינות ערב מלמעלה, כמעט כמתנה, בלי שהמאבק עליה מוצה עד תום, ובלי להעמיד במבחן קריטי את החברה הערבית. כזו היתה גם מתכונת החברה הערבית הפלשתינאית בתקופת מלחמת העצמאות: לא היה בה הכוח החברתי, הכלכלי, הרוחני, הארגוני, הצבאי והפוליטי לקום וליטול את עצמאותה בידיה. חולשה זו היא שקבעה יותר מכל את גורלם המדיני של ערביי פלשתינן בתקופה הנדונה.

ד. התפתחות העמדה של מוסדות התנועה הציונית ושל ממשלת ישראל כלפי התערבות מדינות ערב וצבאותיהן במלחמת ארץ-ישראל וכלפי פלשתינן העצמאית.

ב-7 בנובמבר 1947 הוציא הפיקוד העליון של "ארגון ההגנה" את פקודת המבנה הארצי החדשה לנובמבר 1947. פקודה זו, שנחתמה על ידי ראש המפקדה הארצית (ישראל גלילי) וראש המטה הכללי (יעקב דוסטורובסקי — דורי) היא המיסמך הראשון המעיד על התחלת שידוד מערכות ארגוני בקרב "ארגון ההגנה" לעמידה

נגד התערבות צבאות סדירים ערביים בארץ ישראל.⁵⁸ הפקודה פותחת בשני הסעיפים הבאים:

1. "מבנהו של כוח 'ההגנה' כפי שנערך והוקם בהתאם לפקודת המבנה הארצי יוני 1945, נבע מסכנות התקפה על הישוב היהודי מצד ערביי הארץ בעיקר. סכנת התקפה על הארץ, על ידי צבאות ארצות ערב השכנות, כפי שנתגלעה בתקופה זו, מחייבת מבנה והיערכות אחרים. מול צבאות סדירים מן ההכרח להיערך בכוח צבאי — מאומן, חמוש ובנוי במתכונת צבאית.

2. "לפיכך בנוי הכוח בפקודה זו בהתאם לתעודותיו בשני גופים ארציים:
א. החיל — מופנה בעיקרו מול סכנות חוץ — כוח ארצי בנוי יחידות (גדודים) וחטיבות במתכונת צבאית (כלל את כל גדודי הפלמ"ח וגדודי הח"ש — חיל השדה — ואורגן תוך מספר חודשים בחטיבות — בריגדות).
ב. המשמר — מופנה מול סכנות פנים (ערביי ארץ-ישראל) — כוח אזורי, בנוי יחידות לפי עוצמה והרכב הדרושים להגנת הישובים".

פקודה זו היתה נקודת המפנה במעברו של "ארגון ההגנה" מצבא מיליציוני, שבסיסו העיקרי היה טריטוריאלי, לצבא מאורגן במתכונת סדירה, שהוקם על בסיס ארצי כולל. ההתפתחות הארגונית של כוחות היבשה הלוחמים של ארגון "ההגנה" וצה"ל במהלך מלחמת העצמאות, מעוגנת, בעיקרה, בפקודה זו.

לכאורה רשאי ההיסטוריון לטעון, כי פקודה זו, שהוצאה ב-7 בנובמבר 1947, היא פועל יוצא מההחלטות הסודיות של מושב מועצת הליגה הערבית בעאלה שהתקיים חודש קודם לכן, בין 7 ל-9 באוקטובר 1947, ואשר החליט לראשונה, כי "המצב מחייב את מדינות הליגה לנקוט צעדים צבאיים לכל אורך גבולות פלשתינ".⁵⁹ אולם לפי מיטב המידע המצוי בידינו כיום נודעו החלטות מושב עאלה להנהגת התנועה הציונית רק לאחר גמר מלחמת העצמאות וגם אז לא הבחינו, כי טמון בהן משהו החורג בצורה בולטת מהחלטות בלודאן הסודיות, שסוכמו ביוני 1946. פקודת המבנה של 7 בנובמבר 1947 היא איפא סיכום ארגוני-צבאי לתהליך אינקובציה ממושך ברמה המדינית והצבאית של התנהגה הציונית, אשר גיבשה בהדרגה את ההערכה, כי המציאות האובייקטיבית סביב הישוב היהודי בארץ-ישראל מוליכה לעימות עם מדינות ערב וצבאותיהן. דומה, כי הניצן הראשון בתהליך זה החל לגבוט באביב 1945, לאחר ייסודה של הליגה הערבית בחודש מארס.

בחודש יולי 1945 הגיש אחד מחברי המטכ"ל של "ארגון ההגנה", מרדכי קפלן (כונה בשם "אילן"), דר"ח למטכ"ל ולמפקדה הארצית "על מצב הארגון וכוחות

58. ארכיון תולדות "ההגנה", תיק 73/100 ב' — פקודת המבנה הארצי, נובמבר 1947. הפקודה נמצאת גם בארכיון צה"ל.

59. ראה פרק ב' לעיל.

הבטחון בארץ בשנים 1942—1945, 60. בדו"ח זה מצויים הקטעים המעניינים הבאים:

"תוך השנתיים האחרונות חלו במזרח-התיכון וגם בארץ-ישראל תמורות חשובות בעמדתם של הערבים כלפי המפעל הציוני. התנגדות הערבים היתה קיימת גם קודם, אבל הפעולה המאורגנת נגד מפעלנו התחילה רק עם התגבשות התכנית של הקמת הליגה הערבית. כמעט בבטחון גמור אפשר להגיד, כי הבעיה היחידה בה לא קיימים חילוקי דעות בין המדינות הערביות השונות, היא התנגדותם למפעל הציוני.

"הקמת הליגה הערבית, סיבותיה מוסתרות בפוליטיקה של האימפריה הבריטית ואין לחשוב שכמטרתה משמש חיסול הבית הלאומי. אבל בין מכווני הפוליטיקה הבריטית הזאת נמצאים הרבה בעלי השפעה, שאינם מסתירים את רצונם, פעם ולתמיד, לחסל את הבית הלאומי היהודי ועל-ידי כך עוד יותר להדק את ידידותם עם המדינות הערביות. חוגים בעלי השפעה במשרד המושבות הבריטי וסביבו נותנים את כל מרצם כדי לחזק את המדינות הערביות בשטחים שונים ואפילו בשטח הצבאי. בעזרת האנגלים הולך ומתארגן צבא בכל הארצות הערביות, ובזמן מן הזמנים הכוח הצבאי הזה, בחלקו או במלואו, יכול להיות מופנה נגדנו. עלינו לעשות את חשבון הנפש, לראות את המציאות ולהיות מוכנים להדוף כוחות גדולים היכולים להתקיפנו...

"עלינו להיות מוכנים לכך, שחלק מהכוחות המזוינים הללו בצורת יחידות שלמות או כבודדים, עם או בלי הסכמת הממונים עליהם, יצטרפו על נשקם לערבים בארץ בשעת התנגשות אתנו".

באותה שנה ציין יוחנן רטנר, שהיה בתקופת 1937—1939 ראש המפקדה הארצית של "ארגון ההגנה", באחת מהרצאותיו,⁶¹ כי "באה בחשבון התנקשות לא רק עם המון פרוע כמו ב-1921 או ב-1929, לא רק עם רשת של פאזוי בי [קאוקג'י] ב-1936, עם הפלוגות שלו מבחוז, כי אם גם עם צבא סדיר, עם צבא של מדינות ערביות מסוימות". בהמשך ההרצאה אף העז רטנר לנתח את הכיוון האימפריאטיבי הסביר ביותר לפלישה של צבא סדיר ערבי:⁶² "תארו לכם את מצב הארץ במקרה של מאורעות ופלישה של צבא אויב ערבי מבחוז, הוא בוודאי ירצה לפלוש למקום ששם הוא יכול להיעזר על-ידי תוספת כוח גדולה וזה באיזור המרכזי של הארץ המאוכלס באופן רציני בישוב ערבי, באיזור שכם—ג'נין—טול-כרם, אם לא לקחת בחשבון את סביבת הברון". משמע: ממזרח תיפתח הרעה!

דומה כי על אף ניצני המחשבה שציינו לעיל לא ניכרו שום סימנים לשינוי ממשי, הן בגישתם של המנהיגים המדיניים של התנועה הציונית והן במעשים הארגוניים והדוקטרינאריים של "ארגון ההגנה". רק לאחר מושב מועצת הליגה הערבית בבלודאן, ביוני 1946, החלה ההנהגה המדינית של התנועה הציונית לגבש

60. ארכיון תולדות "ההגנה", תיק מס' 73/78.

61. ארכיון תולדות "ההגנה", הרצאת רטנר ב-1945, עמ' 19.

62. שם, עמ' 21.

יחס רציני כלפי האפשרות שתיתכן התערבות צבאית ישירה של מדינות ערב נגד הישוב היהודי בארץ-ישראל. יש להניח, כי ההחלטות הסודיות של מושב בלודאן הגיעו בדרך כלשהי לידיעת הנהלת הסוכנות היהודית, ודומה, כי חלק מהמנהיגים היהודיים פירשו את החלטות בלודאן באורח הרבה יותר חריף משהתכוונו לכך המנהיגים הערביים עצמם.⁶³ בעוד שהחלטות בלודאן גרסו, כי מדינות ערב "לא תוכלנה למנוע את התגדבות עמיתן לעזרת אחיהם בפלשתינ, בכל האמצעים — בכסף בנשק ובכוח אדם" הרי שהעילית שבמנהיגי התנועה הציונית התייחסה לעניין ברצינות-יתר והניחה, כי קיימת סכנה של מתספה מצד צבאות ערב במגמה להשמיד את הישוב היהודי.

בדיון סגור של הוועדה המדינית של הקונגרס הציוני הכ"ב בבאזל, ב-18 בדצמבר 1946 הביע יו"ר ההנהלה הציונית ד. בן-גוריון את הרעיון הזה לראשונה כדלהלן:⁶⁴ "הבעיה הראשית היא בעיית הבטחון. אין זו, כידוע לכם, בעיה חדשה בארץ, אולם זו הוצגה עכשיו בנסיבות חדשות ושונות לגמרי מאשר עמדה במשך 70 השנים האחרונות... עכשיו אנו עומדים בפני מצב חדש לגמרי. ארץ-ישראל מוקפת מדינות ערביות עצמאיות... אלה הן מדינות שיש בזכותן לרכוש וליצור נשק, להקים צבאות ולאמן אותם... יש סכנה שהמדינות הערביות השכנות ישלחו את צבאן לתקוף את הישוב ולהשמידו ועלינו להתכונן מיד במכסימום יכולתנו הטכנית והכספית... חובתו של הישוב, חובתם של התנועה הציונית ושל העם היהודי לראות את בעיית הבטחון בכל היקפה, חומרתה ודחיפותה, ולראות את הסכנה הצפויה לישוב בארץ, אולי לא היום ומחר — המדינות הערביות עדיין אינן מוכנות לכך, אולם אנו עומדים בפני חליפות ותמורות ואסור לנו להכות עד שהסכנה תהיה בשלה..."

לאחר הקונגרס הציוני הכ"ב סוכם, כי בן-גוריון יטול עליו את הטיפול בנושאי הבטחון בנוסף לתפקידו כיו"ר ההנהלה הציונית. תוך כדי כניסתו לענייני הבטחון נועץ עם אישים ומומחים שונים. בחודש מאי 1947 הוגשו שני תזכירים רבי עניין הנוגעים לענייננו: האחד על ידי יוחנן רטנר וזאב שפר,⁶⁵ שהוגש ישירות לד. בן-גוריון, והשני על-ידי יהושע גלוברמן, שהוגש לחבר המפקדה הארצית ישראל גלילי.

התזכיר הראשון הוגש לבן-גוריון על פי בקשתו, ומטרתו העיקרית היתה להציע דרך לארגון מחדש של "ההגנה" בנסיבות החדשות. התזכיר הוגש לבן-גוריון ב-28 במאי 1947 ופתח בתיאור הצבאות הערביים בהאי לישנא:⁶⁶ "הכוחות

63. ראה פרק א' לעיל.

64. ד. בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת, א, עמ' 68—69.

65. יוחנן רטנר היה ראש המפקדה הארצית של "אירגון ההגנה" בין השנים 1937—1939. באביב 1947 כיהן כיועץ צבאי מיוחד לדוד בן-גוריון. זאב שפר כיהן בתקופה הנדונה כ-מ"מ ראש המפקדה הארצית, עד שהוחלף ביוני 1947 על-ידי ישראל גלילי.

66. ארכיון תולדות "ההגנה", תיק בן-גוריון על בעיות הבטחון ב-1947, נספח ליומן ב"ג, מיום 27 מאי 1947.

ש מנגד נמצאים במצב התהוות ויכולים לקחת בחשבון רק את מצבם הנוכחי הידוע לנו. הם מתחלקים לשתי קבוצות: א) עבר-הירדן, סוריה והלבנון כשכנינו הקרובים ביותר; ב) מצרים, עיראק וסעודיה. לעת עתה הכוח הצבאי הרציני ביותר מבחינה צבאית הוא צבאה של עבר-הירדן, 25,000 איש בערך, מצוידים ציוד מודרני בהתלט, אבל בלי אוויריה, עם פיקוד אנגלי בחלקו. יש להניח שעל-ידי הוצאת הפיקוד האנגלי, במקרה של פעולות, ייחלש הכוח זמנית באופן ניכר. כוחות סוריה ולבנון חלשים הרבה יותר במובן ההדרכה וסובלים באופן מיוחד, בהיותם מצוידים בנשק צרפתי ללא אפשרות כמעט של חידוש המלאי. הצבא המצרי מורכב לעת עתה משתי דיביות ושתי בריגדות עצמאיות עם ציוד חדיש (40,000 איש בערך), עם התחלה של אוויריה ושל תעשייה מלחמתית עצמאית, החסרה ביתר הארצות, כמעט באופן מוחלט. הצבא העיראקי מורכב משתי דיביות ובריגדה עצמאית אחת. במידה שנדרשו ממנו פעולות צבאיות לא הראה כושר פעולה רב וייתכן שבגלל קשיים פנימיים (למשל שאלת הכורדים) לא יובא לפעולה מרוחקת כמו בארץ-ישראל, אבל ייתכן שיוכל לתת תוספת כוח רצינית לארצות אחרות באוויריה המפותחת אצלו באופן מיוחד (כ-3 טייסות מצוידות בחלקן בספיטפיררים)."

הצגה זו של כוחות האויב האפשריים הניחה כאפשרות ריאליית מתקפה יבשתית של צבאות היבשה הערביים על הישוב היהודי בארץ-ישראל בעוצמה של כ-50 אלף חיילים בתוספת כוחות אוויר לא מבוטלים יחסית. הלגיון הערבי של הממלכה ההאשמית העבר-ירדנית הוערך כטוב בצבאות ערב וכמסוכן ביניהם. גרמו לכך איכותו הטובה, יחסית, ומיקומו האיסטראטגי המוצלח במזרחה של ארץ-ישראל ובסמוך למרכזו ההררי שלה. הערכה זו היתה אחת הסיבות הראשיות ששיכנעו את ההנהגה הציונית לחפש דרכים מדיניות, כדי לנטרל את הפעלת הלגיון הערבי, אפילו תמורת ויתורים מדיניים.

התזכיר השני, שהוגש לישראל גלילי ב-30 במאי 1947 על-ידי יהושע גלברמן (שהיה ראש לשכת ההדרכה במטכ"ל), נועד אף הוא להציע דרכים חדשות לאר-גונה מחדש של "ההגנה". בפתח התזכיר נקבעו מספר הנחות יסוד אשר שתיים מהן מובאות להלן:⁶⁷

2. תפקידה ההיסטורי של "ההגנה" לעתיד הוא: להיות כוח כזה שיוכל לעמוד בפני המבחן שנכון לנו בהסתבכות עולמית חדשה (יש לזכור, כי באותה עת החלו ניצני "המלחמה הקרה" בין ברית-המועצות ומעצמות המערב). יש לחזות מראש, שארץ-ישראל תהיה בסיס צבאי במערכת ההגנה האנגלו-אמריקנית שתתבסס על ברית עם מדינות ערב. יש לחשוב שבתוך הארץ ובשכנותה יחנו צבאות ערביים גדולים. במקרה של התפרקות החזית והתפוררותה ינסו הערבים לחסל את הישוב היהודי עד שתהיה סטאביליזאציה של איזה שלטון שהוא יציב.

67. ארכיון תולדות "ההגנה", תיק 72/102, הצעת יהושע גלברמן (גבי) לשינוי מבנה הכוח הלוחם.

במקרה זה תהיה הברירה: השמדה או גאולה. בכדי למנוע השמדה נצטרך להיות כוח נגדי חזק. בראש וראשונה השתלטות על בסיסי הנשק ואולי על הארץ כולה.

3. יש לחזות גם את האפשרות של כיבושה של ארץ-ישראל על ידי מעצמה (מדינה) ערבית שכנה מתוך חשבון פוליטי אנגלי, בכדי לשמור על-ידי כך את הארץ בידיה. פלישת צבאות ערביים על רקע זה, יש בהחלט להביא בחשבון".

הנה כי כן רואים אנו בעליל, כי במשך שנת 1947 השתרשה בתודעתה של ההנהגה הצבאית והפוליטית של התנועה הציונית והישוב היהודי בארץ-ישראל, הוודאות, כי המבחן הבטחוני העומד על הפרק הוא — התמודדות עם פלישה של צבאות המדינות הערביות אל ארץ-ישראל המערבית. דבר זה נעשה הרבה זמן לפני מושב הליגה בעאלה, באוקטובר 1947, ומתוך הערכה הגיונית של הנסיבות האובייקטיביות.

הסיכום הטוב ביותר שנעשה בתקופת 1947 על-ידי מנהיגי ישראלי לגבי עמדת מדינות ערב כלפי הישוב היהודי בארץ-ישראל ניתן בדברי בן-גוריון במסגרת ההוראות למפקדת "ההגנה", שמסרן ב-18 ביוני 1947, עם מינויו של ישראל גלילי לראש המפקדה הארצית:⁶⁸

"המערכה שבין הציונות ובין מדיניות הספר הלבן היא ביסודה מדינית ולא צבאית, וגם פעולות צבאיות הנדרשות מזמן לזמן במאבק מדיני זה, אינן אלא לשם חינוך המערכה המדינית. במערכה זו, האירגון ('אירגון ההגנה') הוא רק אחד הגורמים שבתוך העם היהודי, ורק מאמץ כולל של הישוב והעם — בשטח היצירה ההתיישבותית, ההעפלה, המאבק, המערכה המדינית בזירה הבינלאומית — יכריע את הכף. לא כן בחזית התוקפנות הערבית. 'האירגון' נועד להיות כאן הגורם הראשי והמכריע. נוכח התקפה מזוינת מצד הערבים תיתכן רק הכרעה של כוח, הכרעה צבאית יהודית. ומבלי ש'האירגון' יוכשר ויסוגל לתפקיד זה — הוא מחטיא את מטרתו היסודית, ועצם קיומו של הישוב והמפעל הציוני יעמוד בסכנת חורבן... יש להתחשב עם מעשי-האיבה מצד צבאות המדינות הערביות (!!) בגלוי או בסתר.

"במצרים, עיראק, לבנון ועבר-הירדן יש למעלה ממאה ועשרים אלף אנשי צבא ממינים שונים, מאומנים ומצוידים בדרגות שיכלול שונות. הכוח הצבאי המעולה ביותר, גם מבחינת האימון וגם מבחינת הציוד, הוא צבא עבר-הירדן, המוחזק כולו על חשבון אנגליה, ועומד עכשיו תחת פיקוד בריטי גבוה. לצבא זה יש ציוד מודרני ואימונו עומד על דרגה גבוהה.

הכשרת 'האירגון' לעמוד בחזית חמורה זו ולהגן בהצלחה לא רק על ישובים יהודים ועל הישוב, אלא, בשעת הצורך, גם על הארץ ועל עתידנו הלאומי בתוכה — זהו התפקיד הנוער בתקופה זו".

מכל הראיות שהובאו עד כה ניתן לקבוע בוודאות מוחלטת, כי לקראת קץ

1947 היה ברור להנהגת התנועה הציונית, כי בעתיד הנראה לעין, לכשיחליטו הבריטים לנטוש את השלטון על ארץ-ישראל המערבית, יפלו הצבאות הסדירים של המדינות הערביות במגמה לחסל את הישוב היהודי בארץ-ישראל.

ההנהגה הציונית לא ידעה על יחסי הגומלין שיתפתחו בין ממשלות ערב השונות לבין הגורמים הערביים הפלשטינאיים שישאפו להקים פלשתינאית. כן לא ידעה ההנהגה הציונית שהיא הצליחה, באמצעות השיקול ההגיוני שהסתבר מן הנסיבות האובייקטיביות, לפענח את מה שתעשינה המדינות הערביות בעתיד. עוד לפני שמועצת הליגה הערבית סיכמה בעאלה, באוקטובר 1947, את ראשית מהלכיה בכיוון הפלישה הסדירה לארץ-ישראל המערבית.

פקודת המבנה הארצי של "ארגון ההגנה", מחודש נובמבר 1947 היא אפוא אחד הפירות הצבאיים שהבשילו לאחר תהליך אינקובציה מדיני-צבאי ממושך בתפיסתה של ההנהגה הציונית בין אביב 1945 וקיץ 1947.

במצב עניינים זה של התמודדות ודאית במלחמת קיום נגד המדינות הערביות — מה היתה עמדת ההנהגה הציונית כלפי רעיון פלשתינאית העצמאית? הדילמה שעמדה בפניה היתה קשה מאוד, שכן הגורם הפוליטי שהיה עלול להיעשות ריבון על פלשתינאית ערבית עצמאית היה באותה עת המופתי האג' אמין אל חוסייני ומקורביו בוועד הערבי העליון. זה היה השלטון היחיד שהקהילה הערבית הפלשטינאית היתה מסוגלת להצמיח מתוכה באותה שעה. שלטון זה היה אנטי-ציוני ואנטי-יהודי במידה כה קיצונית, עד שלא היה כל טעם אפילו לחלום על הידברות עמו. האלטרנאטיבה המדינית הריאלית היחידה באותה עת, שנראתה להנהגה הציונית, היתה הכתר ההאשמי בעבר-הירדן. אולם גורם זה היה כרוך בשתי מגבלות המורות מאוד: האחת, תלותו הרבה של הכתר ההאשמי בבריטניה, שהאינטרסים שלה היו באותה עת דיכוי כל עצמאות מדינית יהודית בארץ-ישראל, והאחרת — הסיכון שבקשר ההאשמי בין הכתר העבר-ירדני והכתר העיראקי, קשר שהאינטרס שלו הוא לבלוע את ארץ-ישראל המערבית.

שר החוץ הראשון של מדינת ישראל, משה שרת, ביטא בבהירות רבה את הדילמה הזו בסקירה שנשא ב-23 בספטמבר 1948 בפני מועצת המדינה הזמנית:⁶⁹ "אילו יכולנו להרשות לעצמנו רק גישה עקרונית-עיונית לשאלה הזאת, כי אז היתה הצעתי שנעדיף ממשלה נפרדת בחלק הערבי של ארץ-ישראל על-פני סיפוח אותו שטח לעבר-הירדן. להלכה, ממשלה ערבית נפרדת תהיה תלויה יותר בנו; קיומה ישמור על אחדותה של ארץ-ישראל המערבית; היא לא תפתח פתח להדירת עיראק. לעומת זה עבר-הירדן עשויה תמיד להתמוזג עם עיראק, ואז תהיה עיראק, על כל שטחה הגדול ועוצמתה שבכות, שכנתנו בתוך ארץ-ישראל, מעבר מזה לירדן. גם ברית עבר-הירדן עם אנגליה אינה המלצה שבבילנו. אנחנו יודעים מהו מצב יחסינו עם אנגליה כיום. איננו יודעים מה יהיה לעתיד לבוא. אך אילו אמרנו את הדברים האלה עכשיו, הרי כאילו העדפנו את שלטון המופתי

69. משה שרת, בשערי האומות, עמ' 307—309.

בארץ-ישראל הערבית. די לנו, שאין אנו שוללים בגלוי את הממשלה הזאת בעזה, מפני שאילו שללנו, היה משתמע מזה, כי אנו מחייבים סיפוח החלק הערבי לעבר-הירדן.

נמצא כי בשלב זה אין לנו להכריז על עמדה ומוטב לנו לעקוב בעין פקוחה אחרי התפתחות העניינים ולפעול בשעת-הכושר כדי להשיג את הרצוי לנו, או כדי להפריע למה שעלול להיות הרע ברובו, ולתפוס גם כאן את הרע במיעוטו.⁷⁰ על אף הניסוח האלגנטי, בפיו של משה שרת, כי אל לה למדינת ישראל "להכריז על עמדה", וכי מוטב לה לעקוב "בעין פקוחה אחר התפתחות העניינים ולפעול בשעת הכושר כדי להשיג את הרצוי" לה, מעידים כל הסימנים, כי הנהלת הסוכנות, קודם הקמת המדינה וממשלת ישראל לאחר מכן, העדיפו להגיע לכלל הסדר מדיני מכובד עם המלך עבדאללה מאשר לכלל הסדר עם גוף פלשתינאי כלשהו. בפגישת המלך עבדאללה עם גולדה מאירסון, באמצע נובמבר 1947,⁷¹ ניתנה התשובה למשאלתו של המלך לספח את השטח המיועד לערבים בארץ-ישראל המערבית: "היהודים לא יתנו ידם להפרת החלטתה של עצרת האומות המאוחדות, אולם אין זה מעניינם מה יקרה בשטח הערבי".⁷² דומה, כי היה זה רמז ברור שהיהודים לא יפריעו לכתר ההאשמי העבר-ירדני לספח אליו את פלשתינ המיועדת לערבים ממערב לירדן.

בישיבת ועד הבטחון הישובי ב-27 בינואר 1948 ענה בן-גוריון על טענותיו של יעקב ריפתי, בענין הקשרים עם עבר-הירדן בלשון זו: "רצינו לעמוד בקשרים עם כל המדינות, רצינו שכולן תימנענה ממעשי איבה, לא הצלחנו. לפי שעה הצלחנו להחזיק קשרים עם ארץ קטנה ועלובה, אבל יש לה כוחות צבאיים. כל עוד היא שקטה היא מפריעה לאחרים".

מגמותיו של המלך עבדאללה, שהתבטאו בשיחתו עם גולדה מאירסון ב-11 במאי 1948, ומעשיו המדיניים והצבאיים בתקופת מאי-יולי, שהשתקפו בנטילת חלק מכריע בפלישה לארץ-ישראל, גרמו ודאי מפה נפש מסוים למנהיגי ישראל. אולם לאחר שההתמודדות הצבאית בין ישראל לעבר-הירדן הגיעה להתייצבות מסוימת, החל באמצע יולי 1948, החלו שוב מגעים דיפלומטיים בין שני הגורמים, והפעם בפאריס.⁷²

בשעה שמשה שרת הרצה את דבריו הנ"ל בפני מועצת המדינה הזמנית, בספ-טמבר 1948, התנהלו השיחות בפאריס בין אליהו ששון ובין נציגי המלך עבדאללה, וחוקה על שר החוץ הישראלי שידע את אשר עושה ראש המחלקה הערבית של משרדו. שיחות אלו החזירו את בסיס הדיונים שבין ישראל ועבר-הירדן אל הסיכום של נובמבר 1947, והן שפתחו, לאחר מכן, את הפתח למגעים בארץ-ישראל, בדצמבר 1948, שהסתיימו לבסוף בהסכם שביתת הנשק עם ירדן.

70. ראה פרק ג', פסקת עבה", לעיל.

71. הארכיון הציוני המרכזי, מס' S 25/9345 דו"ח ישיבת ועד הבטחון מיום 27 בינואר 1948, עמ' 11.

72. ראה פרק ג' לעיל, פסקת עבה".

לצורך הסיכום מן הראוי שננתח את הסיבות האפשריות שהביאו את ההנהגה הציונית ואת ממשלת ישראל להעדיף הסדר מדיני וצבאי עם השלטת ההאשמי של עבר-הירדן בקשר לגורלה של פלשתיין:

א. הריאליזם המדיני של המלך עבדאללה. המלך עבדאללה היה שליט שידע להודות במציאות הפוליטית ולהכיר בה. ניגוד האינטרסים שבינו לבין הישוב היהודי לא העביר אותו, בדרך-כלל, על דעתו והיה סיכוי סביר, כי יהא מוכן לפשרה פוליטית, משיתברר לו, כי הישוב היהודי בארץ-ישראל עומד על דעתו שיוכר כקהיליה פוליטית עצמאית ומפגין את כושרו להשיג עצמאות זו. ב. כוחה הצבאי ומיקומה האיסטראטגי של עבר-הירדן. הלגיון הערבי נחשב באותה עת, כפי שאכן הוכיח את עצמו, למעולה שבצבאות הערביים מבחינת איכות אימוניו וארגונו. מה גם, שכוחו הכמותי לא היה מבוטל כלל ועיקר. הגישה מבסיסו האיסטראטגי של הלגיון בעבר-הירדן אל המרכז ההררי החיוני של ארץ-ישראל המערבית היתה קלה מאוד, כי מרבית השטח היה מאוכלס בתושבים פלשתינאים ערביים שהיו מקבלים את הלגיון בשמחה או באדישות, אבל ודאי לא במלחמה.

עוצמתו של הלגיון ומיקומו האיסטראטגי ממזרח לארץ-ישראל ובסמוך למרכז ההררי שלה, הקנו לו אפשרות להשתלט במהירות רבה על כל המרכז ההררי של ארץ-ישראל המערבית ולפתח משם פעילות התקפית צבאית מערבה כלפי חוף הים התיכון, פעילות שיכלה לבתר את מישור החוף בכמה מקומות, ובמקרה הגרוע ביותר לכובשו כליל. תחזית קודרת זו עלולה היתה להצדיק את ההערכה, כי הלגיון הערבי הוא המסוכן שבאויבי מדינת ישראל המיועדת ולכן גודעה חשיבות רבה לכך, אם יעלה בידי ההנהגה הציונית וממשלת ישראל לנטרל גוף זה בדרך של פשרה פוליטית כלשהי.

ג. ניטרול כל אויב באמצעים מדיניים הוא רצוי. עקרונות, משעמדה להתחולל מתקפה מזוינת של צבאות ערביים אחדים על הישוב היהודי בארץ-ישראל, היה מוצדק לגקוט בכל צעד מדיני הגיוני לנטרל לפחות חלק מן התוקפים הפוטנציאליים, כדי להקל על הלחץ הצבאי ולאפשר לזרוע הצבאית להתמודד עם פחות אויבים, כמאמרו של ד. בן-גוריון שצוין לעיל: "כל עוד היא (עבר-הירדן) שקטה היא מפריעה לאחרים".

ד. עידוד המלך עבדאללה להינתק מהאינטרס הבריטי ומעיראק. בסקירתו שהובאה לעיל העריך משה שרת את ממשלת עבר-הירדן "כמכונת שלטון... עם משענת בריטית, אבל עם כוונות משלה שאינן מזדהות תמיד עם כוונותיה של בריטניה". כדוגמה הביא את המגעים עם הממשלה הישר-אלית. המגעים עם ממשלת ישראל סייעו למלך עבדאללה לחזק את מעמדו העצמאי לעומת בריטניה, ואף לעומת עיראק. רק הגיבוי הישראלי איפשר לממשלת עבר-הירדן להביא את הצבא העיראקי לעזיבת המשולש ג'נין — שכם — טול-כרם ביוני 1949. הניסיון ההיסטורי סיפק הוכחות, כי ככל שרבו המגעים המדיניים בין המימשל העבר-ירדני (ואחר-כך הירדני) עם ממשלת ישראל כן גברה מידת

עצמאותו, וככל שפחתו המגעים המדיניים כן השתלב יותר המימשל הירדני במערך האיבה הערבי הכללי, האנטי-ישראלי. מכאן נובע, כי טובתה של מדינת ישראל חייבה את ממשלתה להתור למגעים מדיניים רבים ככל האפשר עם כל מימשל בעבר-הירדן במגמה לבודדו ממעגל האיבה האנטי-ישראלי, להגביר את עצמאותו כלפי מדינות ערב האחרות וכלפי בריטניה ולהביאו עד לידי הסדר פוליטי של קיום יחד עם מדינת ישראל. אם, אכן, יש בסיס הגיוני ועובדתי למערכת הנימוקים הזו, יהא זה מן המוצדק לשאול, שמא לא ידעה ממשלת ישראל לנצל עד תום את "הקלף" העבר-ירדני בתקופת מלחמת העצמאות? לשון אחר: האם במגעים המדיניים של ממשלת ישראל עם המימשל הירדני, בנסיבות של גמר מלחמת העצמאות, לא הוחמזה הזדמנות להביא את שתי המדינות לכלל יחסים מדיניים נורמאליים תוך מיקוח הרבה יותר נמרץ ופעיל: הן יכול היה מיקוח זה לשלב יחד את האיום בהפעלת העוצמה הצבאית הישראלית (שהוכיחה את כושרה בחלקה השני של מלחמת העצמאות) עם נסיבות המדיניות העולמית של אותם ימים, בהן נתנו שתי מעצמות העל, ברית-המועצות וארצות-הברית, כל אחת במידת אינטנסיביות שונה — גיבוי מדיני לאינטרסים של מדינת ישראל.